

СРПСКА ВОЈСКА НА КРФУ

НА ОСТРВУ СПАСА

На крају евакуације на Крфу је било смештено приближно 140.000 војника и цивила, око 11.000 у Бизерти, док је око 2.000 болесних пребачено у болнице у Француској. Највише цивилних избеглица пребачено је у Француску и француске колоније Тунис, Алжир и Мароко, затим у Швајцарску, Италију, Велику Британију и Русију. На Крф су превезени и чланови српске владе, посланици Народне скупштине, краљ Петар, дипломатски представници савезничких земаља и избеглице. Ускоро ће се на том острву спаса српска држава и њена војска, попут феникса, подићи из пепела и поново задивити цео свет.

Пише др Миљан МИЛКИЋ

САВЕЗНИЦИ ОБЕЋАВАЈУ ПОМОЋ

Након напада аустроугарске, немачке и бугарске војске у октобру и новембру 1915. године, српска војска, заједно са краљем и владом, била је приморана да преко Црне Горе и Албаније напусти Србију. Први делови српске војске пристигли су у Скадар 16. децембра 1915, а три дана касније тамо је стигла и српска Врховна команда. Поред проблема са исхраном и спасавањем војске, српска влада имала је у Скадру и проблем смештаја и исхране великог броја цивилних избеглица – небораца, жена и деце. Процењује се да их је било око пет хиљада. Влада је организовала евидентирање избеглица и затражила дозволу од италијанске владе да неборци буду пребачени у Италију. Значајну помоћ српској војсци пружила је црногорска Санџачка војска под командом сердара Јанка Вукотића, која је 6. и 7. јануара 1916. код Мојковца зауставила продор две аустројске дивизије и тиме обезбедила бок и позадину српских снага.

Српска војска морала је из Скадра да пређе велики пут до Драча, Медове и Валоне где су савезници организовали прихват и снабдевање. Током тог путовања велики број српских војника умро је од тифуса и исцрпљености. Као пример наводимо податак да је у току 5. јануара из састава Резервних трупа и подофицирских школа умрло 59 војника.

Српска Врховна команда одредила је 3. јануара 1916. офицере који ће бити одговорни за организовање укрцавања. За пристаниште у Медови одређени су пуковник Миливоје Зечевевић, потпуковник Милан Недић и мајор Светислав Милосављевић, а за пристаниште у Драчу пуковник Драгутин Кушаковић, потпуковник Антоније Антић и мајор Александар Пешић. Сутрадан је Врховна команда објавила наређење којим је одређен распоред укрцавања у пристаништу Сан Ђовани ди Медуа и Драчу. Наведено је да се из медовског пристаништа транспортују: део штаба Врховне команде, Друга армија, Прва армија, Двор, остатак штаба Врховне команде, све јединице и установе ван састава дивизија и армија које су били у Скадру и Медови, Трећа армија. Из драчког пристаништа евакуисане су: трупе Нове области, резервне трупе, Одбрана Београда, Тимочка војска са свим јединицама и установама ван састава армије и дивизија које су се налазиле у Драчу. Наређењем је било дефинисано да се коњи, волови, топови, кола митраљеска одељења, пешадијска и артиљеријска муниција, оружје, запрежни, товарни и јахаћи материјал, још не транспортују. Италијански војни аташе обавестио је 6. јануара српску Врховну команду да је генерал Бертоти, командант италијанских трупа у Албанији, добио одобрење италијанске владе да се српске трупе транспортују и

из Валоне. Комисија за укрцавање у Валони образована је наређењем Врховне команде од 17. јануара. На њеном челу био је потпуковник Данило Калафатовић, а чланови комисије мајори Милорад Петровић и Пантелија Ђукић.

У Драчу је 6. јануара за Тунис укрцан 10. кадровски пук, као и 9, 10. и 11. чета граничне трупе, укупно 700 људи. У медовском пристаништу, 7. јануара укрцано је 316 војника и 36 официра Шумадијске дивизије другог позива и 56 рањених и болесних официра и 230 избеглица. Допунски пук другог позива из Шумадијске дивизије другог позива укрцан је 9. јануара за Тунис. У драчком пристаништу, у току ноћи 9. јануара, за Бизерту је укрцан 19. пук Комбинованог одреда, укупно 294 војника. У току 13. јануара у медовском пристаништу укрцан је 10. пук другог позива из Шумадијске дивизије другог позива и друга пољска болница. Тада је за Тунис пребачено укупно 900 војника и 100 болесних и рањених официра.

Пути ка Крфу, јануар 1916.

ПРОТИВЉЕЊЕ ГРЧКЕ И ОКУПАЦИЈА ОСТРВА

Савезници су 10. јануара 1916. у Атини објавили одлуку својих влада да српску војску пребаце на Крф, како би је спасили и реорганизовали и тражили да се неутрална грчка влада томе не противи. Француски батаљон, потпомогнут француским војним бродовима, окупирао је Крф. С обзиром на то да се, као влада неутралне државе, противила доласку војске једне од зараћених страна на своју територију, грчка влада дала је 16. јануара свом посланику на српском двору „неодређено одсуство“, које је трајало све до септембра 1917. године. Влада у Атини протестовала је 19. јануара против искрцавања савезничких трупа на Крф, тврдећи да је спремна да помогне српској војсци, али да је искрцавање на Крф

БУДУЋЕ ОДРЕДИШТЕ – КРФ

Српски војни изасланик у Паризу обавештен је 6. јануара у француској Врховној команди да ће целокупна српска војска бити транспортована на острво Крф, које ће заузети један француски стрељачки батаљон и припремити га за долазак војске. Француска Врховна команда планирала је да транспорт на Крф почне 12. јануара. Српска Врховна команда 7. јануара није имала информацију о томе када ће почети укрцавање нити колико ће трајати. Извештај српског војног изасланика примљен је 8. јануара.

немогуће због уговора из 1863. према коме је ово острво било неутрално, као и да међу српским војницима владају заразне болести. Ускоро је грчка влада још једном доведена пред свршен чин када је италијанска влада саопштила да се и њене трупе искрцавају на Крф како би помогле реорганизацију српске војске.

Никола Пашић послао је 11. јануара 1916. посланику у Паризу инструкцију да француској влади саопшти да ће српска војска доживети катастрофу и уједно изрази незадовољство због неефикасне помоћи италијанске владе око транспорта војске и њеног пребацивања из Албаније. Замолио је француску владу да пошаље своје бродове и евакуише српску војску, а слична порука упућена је свим савезничким владама. На савезнички предлог да се одмах приступи евакуацији владе, јер је било само толико простора на бродовима, српска влада одговорила је да неће отићи док се не евакуише већи део војске. Дипломатски представници акредитовани код српске владе одлучили су да деле судбину српске владе и одлучили су да остану са њом. Обавестили су 12. јануара своје владе о неопходности спасавања српске владе, као и њих самих. Српске захтеве подржали су руски цар и руска влада. Француски премијер Аристид Бријан апеловао је да српској војсци прети расуло и да савезници морају да учине све како би сачували остатке српске војске. Након што је добила уверавања да ће ускоро почети евакуација војске и избеглица, српска влада је 14. јануара, након месец и по дана боравка у Скадру, пребачена у Бриндизи.

Прве српске јединице транспортоване су на Крф 15. јануара, али је током две недеље на то острво стигло само 15.000 војника. Због тога је председник српске владе Никола Пашић упозорио савезнике да на албанској обали евакуацију чека још 140.000 људи. Од половине јануара апели српске владе за убрзање евакуације почели су да дају ефекта. Међутим, ни тада није дошло до већих транспорта српских војника и избеглица. Као пример наводимо да је до 23. јануара, дана када је аустроугарска војска ушла у Скадар, на Крф евакуисана тек једна десетина укупног броја српских војника. Тешка ситуација у којој су се нашли српска војска и избеглице, утицала је на то да француска влада на својој седници од 28. јануара 1916. донесе закључак да њена морнарица одложи

СТРАНЕ ДИПЛОМАТЕ ОСТАЈУ СА СРПСКОМ ВЛАДОМ

Мада је Никола Пашић још 11. јануара 1916. преко посланика у Паризу обавестио француску владу да ће српска војска доживети катастрофу због неефикасне помоћи италијанске владе око транспорта војске и њеног пребацивања из Албаније, помоћ савезника није стизала. На савезнички предлог да се одмах приступи евакуацији владе, јер је било само толико простора на бродовима, српска влада одговорила је да неће отићи док се не евакуише већи део војске. Дипломатски представници акредитовани код српске владе одлучили су да деле њену судбину и да остану са њом и обавестили своје владе о неопходности спасавања српске владе, као и њих самих. Српске захтеве подржали су руски цар и руска влада. Француски премијер Аристид Бријан апеловао је да српској војсци прети расуло и да савезници морају да учине све како би сачували остатке српске војске. Након што је добила уверавања да ће ускоро почети евакуација војске и избеглица, српска влада је 14. јануара, након месец и по дана боравка у Скадру, пребачена у Бриндизи.

сваки други транспорт док из Албаније не буде извучена српска војска. Крајем јануара и почетком фебруара у Драч и Валону стизали су све већи француски, британски

и италијански бродови и укрцавање српских трупа се сваким даном све више повећавало. Тако је у драчкој луци до 10. фебруара укрцано 90.000 војника и око 5.000 цивила. На Крфу је до 15. фебруара било око 120.000 евакуисаних.

На дан 27. јануара 1916. у Бизерти је било око 10.000 људи, од тога на лечењу у болницама 5.700. У Солуну је прикупљено око 4.500 војника Битољске и Брегалничке дивизијске области, који су после евакуације Битоља прешли на грчку територију; на Крф су пристизали транспорти из Драча и Валоне; део транспортованих војника упућен је у болнице у Француској и у Египту. У Валони је 28. јануара за Крф укрцано 120 официра и 1.426 војника Моравске дивизије првог позива. До 30. јануара укрцавање у Валони добро се одвијало и хране је било довољно. Тих дана укрцавање је ишло веома брзо и била су довољна три сата за укрцавање 2.000 људи заједно са целокупном спремом и архивама. Исхрана током пловидбе била је добра и војници су на бродовима добијали топлу храну. Ради ефикаснијег укрцавања и организовања безбедног транспорта, министар војни наредио је 30. јануара да се за сваки брод одреди официр са знањем француског језика, који би био стални командант транспорта. Он је током путовања требало да организује да војници на броду буду на одређеним местима како не би реметили морнаре у њиховом раду, да организује да свака јединица има свог дежурног који се брине о чистоћи простора и нужника и позива лекара за помоћ оболелима. Командант транспорта је током путовања састављао списак официра и чиновника по јединицама и тај списак предавао француском и српском официру након доласка на Крф.

Као пример наводимо путовање команданта Друге армије војводе Степе Степановића, који се са једним делом армијског штаба 31. јануара у 18 часова укрцао у Драчу на француски брод „Армениа“. Брод је из Драча кренуо 1. фебруара у 1 час и стигао у Валону у 8 часова. Одатле се војвода Степановић са штабом укрцао на италијански брод „Ре Виторио“ и на њој остао у истом пристаништу све до 2. фебруара после поноћи, када је лађа кренула за Крф и стигла у 10 часова у пристаниште Говино. Други део штаба Друге

Транспорти на Крфу. Чишћење зајовессти о раду, дисциплини и постојцима у случају најада нейријашељских подморница на брод

армије укрцао се у Драчу 1. фебруара увече и стигао на Крф следећег дана предвече.

Регент Александар Карађорђевић, српска Врховна команда и нови начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић, евакуисани су 6. фебруара из Валоне на Крф. Највећи део српских трупа пребачен је до 19. фебруара, али је на албанским обалама остало још неколико јединица. Њихово превозење трајало је до 5. априла. На крају евакуације на Крфу је било смештено приближно 140.000 војника и цивила, око 11.000 у Бизерти, док је око 2.000 болесних пребачено у болнице у Француској. Највише цивилних избеглица пребачено је у Француску и француске колоније Тунис, Алжир и Мароко, затим у Швајцарску, Италију, Велику Британију и Русију. На Крф су превезени чланови српске владе, посланици Народне скупштине, краљ Петар, дипломатски представници савезничких земаља, избеглице.

Превозење српских трупа са албанске обале на Крф трајало је и у тренуцима када су биле почеле припреме за упућивање српских јединица на Халкидики. Тако је 2. марта на Крф искрцано људство из састава Врховне команде, Дунавске, Дринске, Тимочке, Вардарске, Шумадијске, Брегалничке и Комбиноване дивизије, затим Тимочке и Дринске дивизије другог позива, Браничевског, Ужичког одреда и Крајинског одреда, укупно: 20 официра, 1.072 подофицира, каплара и редова и 492 коња. На дан 3. марта у Валони је било још 10.000 српских војника, који су чекали да буду пребачени на Крф. У Валони је било и око 12.000 коња. Превозење из Валоне било је онемогућено због лоших временских прилика које су владале почетком марта месеца. Најтежа ситуација била је са Коњичком дивизијом и за српску Врховну команду њено превозење представљало је приоритет. Командант Коњичке дивизије писао је 2. марта Врховној команди да је упркос напорима које савезници предузимају, ситуација веома тешка и да људство дивизије десет дана лежи на голом песку изложено непогодама. Коман-

дант дивизије поновио је свој апел и 4. марта, када је навео су здравствене прилике код људи веома лоше, а да због недостатка сточне хране дневно црквава око 50 коња.

Снабдевање људском и сточном храном у Валони било је веома оскудно. Иако су Италијани улагали много напора, српска војска добијала је суву храну и то у недовољним количинама. Коњи су најчешће цржавали због тога што су гутали песак. Постојали су планови према којима је Коњичка дивизија требало да буде транспортована из Валоне на полуострво Халкидики. Врховна команда је због тога 13. марта наредила да се одмах након Коњичке дивизије транспортују ескадрони и митраљески водови. Пре поласка људство је требало да буде пелцовано, снабдевено новим оделом и преобуком и са петодневном храном, рачунајући три дана путовања и два након искрцавања.

ПОДРШКА САВЕЗНИЧКИХ МИСИЈА

На заједничкој конференцији представника Француске, Велике Британије и Италије, одржаној од 6. до 8. децембра 1915. у Шантијиу (Француска), начелник француског Генералштаба генерал Жозеф Жофр указао је на одговорност савезника за пропаст Србије. Након што су пропустили да Србији пруже благовремену помоћ ради супротстављања непријатељској агресији, савезници су у Шантијиу обећали да ће помоћи снабдевање и здравствену негу српских војника у северној Албанији. Због тога су формиране три мисије: француска мисија у Бриндизију, британска јадранска мисија и римска савезничка комисија. Римска савезничка комисија, на чијем је челу био командант италијанске морнарице адмирал Владимир Пино Пини, надзирала је прикупљање помоћи коју су слали савезници. Значајну улогу у прикупљању помоћи у Риму имала је француска амбасада. Француски амбасадор Камиј Барер

ГЕНЕРАЛ ПИЈАРОН ДЕ МОНДЕЗИР

Рођен је у Гачини (Русија) 1857. године, где му је отац радио као инжењер. Искусни војник са завидном репутацијом, који је за собом имао неколико успешних мисија у Уругвају, на Мадагаскару, два пута у Италији, као и на Балкану у пролеће 1913. године, генерал Мондезир добио је поверење француске Врховне команде да предводи нову балканску мисију. Поред тога што је био добар познавалац географије, војних и политичких прилика, генерал Мондезир познавао је лично регента Александра и најважније војне и политичке личности у Србији. Будући да је био професор фортификација на Вишој ратној школи у Паризу и имао велико искуство у опсадном ратовању, генерал Мондезир у децембру 1914. нудио је помоћ српској Врховној команди око утврђивања северног фронта. Из активне службе повукао се 1919. године. Неколико пута боравио је у Краљевини Југославији, а последњи пут у новембру 1930. приликом откривања споменика захвалности Француској на Калемегдану. Носилац је српских и југословенских одликовања (Орден белог орла првог степена, Карађорђевог звезде и Ордена југословенске круне). Умро је 1943. године у градићу Сервије у горњој Саваји.

Први дан на „Осџрву сѣаса“, Крф, јануара 1916.

је водио са представницима италијанске владе, генерал је увераван да је мисија бескорисна јер су Срби пропали, а исти утисак пренет је члановима мисије који су посетили Валону и Драч и разговарали са карабињерима. Лош утисак појачавало је и непријатељско држање локалног албанског становништва. Генерал Мондезир дошао је 22. децембра у Албанију како би се у Валони сусрео са краљем Петром и предао му писмо француског председника Ремона Поенкареа. Лоше здравствено стање српског краља, као и лоше стање српске војске којој је претила опасност да буде опкољена од аустријске и бугарске војске, уверило је Мондезира да је првобитно планирана реорганизација у северној Албанији била неостварива. Његов предлог француској Врховној команди био је да савезници треба да одреде место на коме ће српска војска бити склоњена. Лично је

и војни аташе пуковник Франсоа били су задужени да организују пребацивање помоћи до Бриндизија. Помоћ у Бриндизију преузимала је француска мисија, док је њен транспорт од Бриндизија до албанских лука организовала италијанска морнарица. Британска јадранска мисија, коју је предводио генерал Френк Тејлор, преузимала је помоћ у албанским лукама и даље је дистрибуирала до јединица којима је била намењена.

Француска влада организовала је почетком децембра 1915. још једну војну мисију са задатком да на терену сагледа физичко и психичко стање српских војника у Албанији. За шефа мисије изабран је генерал Пијарон де Мондезир, командант 52. пешадијске дивизије. Његова група састављена од 27 чланова имала је задатак да након што сагледа стање, предложи начин на који би српска војска била употребљена. Генерал Жофр обавестио је генерала Мондезира да ће се његова мисија сматрати успешном уколико најмање 50.000 српских војника буде спасено и опорављено за наставак ратних операција. Српски посланик из Париза обавестио је своју владу „да нам је на западу Француска највећи пријатељ и да је она решила помоћи нас до краја, свим средствима“.

За почетак своје мисије генерал Мондезир одабрао је Бриндизи, где је стигао средином децембра. Бриндизи је одабран пре свега због чињенице да је од лета 1915. цело албанско приморје било под контролом италијанских карабињера и да је самим тим за покретање мисије била неопходна италијанска сагласност. Почетак Мондезирове мисије није наговештавао успешан исход. Током разговора које

ОТЕЖЕНА НАБАВКА

Набавка различитих намирница на Крфу била је у почетку знатно отежана. Српски војници често су били жртве различитих препродаваца који су робу наплаћивали по већим ценама. Поред тога, намирнице су могле да се набаве једино у граду Крфу, што је војсци стварало додатне безбедносне проблеме, као и ризик од нарушавања дисциплине. Како би се смањиле потребе официра и војника за одлазак у град Крф, начелник штаба Врховне команде наредио је 8. фебруара 1916. да се новац мења искључиво преко армијских интендатура и да се образују продавнице у логорима, односно да се у логоре доведу продавци који би под надзором команданта логора продавали најпотребније намирнице. На тај начин била би побољшана исхрана официра и војника, спречени и ограничени непотребни одласци у град Крф, избегнута уцењивања од грчких трговаца, а уједно би се спречило обезвређивање српског новца. Српска Врховна команда разматрала је 10. фебруара најбољи начин на који је требало да се у српским логорима формирају катине за официре, подофицире и војнике. Предложено је да француски конзул пронађе личности погодне за држање кантина и одреди повољне цене у драхмама и динарима. Команданти српских логора требало је да предложе које је артикле потребно набавити као и које би цене биле одговарајуће.

предложио острво Крф као погодно за евакуацију. Француска морнарица искрцала је 10. јануара на острво Шести шасерски батаљон, чиме је омогућен почетак евакуације српске војске. Српска влада стигла је на Крф 18. јануара, а генерал Мондезир 24. јануара. Почеком фебруара 1916. савезници су на конференцији у Паризу усагласили своје ставове у вези са поделом трошкова за снабдевање и реорганизацију српске војске. На основу конвенције која је потписана, француска влада преузела је највише обавеза и прихватила да руководи снабдевањем и реорганизацијом српске војске. Конвенцијом, која је била на снази до 30. септембра 1919, предвиђено је да се захтеви француској влади упућују преко генерала Мондезира. Његова мисија добила је знатно већа овлашћења од првобитно предвиђених. Након пребацивања српске војске на Халкидики, завршена је и мисија генерала Мондезира. Одлуком генерала Жофра, он је 24. априла 1916. опозван и предао је дужност свом заменику пуковнику Душију.

СНАБДЕВАЊЕ ХРАНОМ

На острво Крф српске трупе искрцавале су се у импровизованом пристаништу у лагуни испред села Говино, око 18 километара северно од града Крфа. Српски војници и избегли народ били су у веома лошем физичком стању. Међу њима је био велики број оболелих од стомачних болести и туберкулозе. Било је случајева да су појединци, исцрпљени и прегладнели, умирали током транспорта услед наглог узимања хране. Према проценама, било је око 15.000 тешко болесних. С обзиром на то да је Крф био сиромашно острво, требало је донети пуно материјала и

хране. Француске трупе су на острву могле да спроведу само најосновније припреме и било је потребно време да се на Крфу обезбеди смештај и опоравак српских војника и избеглог народа. Поред материјалних недостатака, временске прилике такође нису биле повољне. Данима је падала јака киша, коју су многи српски војници упоредили са библијским описима поплава. Због свега тога, ситуација је неколико недеља била веома тешка. Српској војсци ускоро је омогућено да се одмори и опорави. Временске прилике су се поправиле, француска мисија је уз помоћ британске мисије довозила на Крф све више хране, шатора, одеће, лекова и санитетског материјала.

Рапорт команданта Дринске дивизије првог позива пуковника Крсте Смиљанића од 12. фебруара 1916. сведочи о тешком стању у српској војсци: „Данас поподне стигао сам са последњим ешалоном ове дивизије лађом из Валоне на Крф. Стање које сам затекао у логору ове дивизије толико је рђаво да се тешко може описати. Војници су смештени на уском већ загађеном простору без довољно шатора, који прокишњавају уколико их има, на киши и у блату, без дрва и без икаквих судова за кување јела. Храна се добија на пристаништу (наизменично хлеб и двопек) па се на рукама носи до логора (око два километра), али се ни она не може чувати нити се може где сместити пошто магацина нема. Уопште узев прилике су овде толико рђаве (бар за сада) да је највећа вероватноћа да ће највећа већина овде доведених војника пропасти, ако се прилике ускоро не промене. Према извештају лекарском, констатован је већ један случај колере овде у логору, а други један је јако сумњив на колеру (оба случаја код дела дивизије који је раније овде дошао). Код ешалона који сам довео констатован је један случај пегавог тифуса и један случај јако сличан на колеру. Како овде нема веша нити могућности да се војници оперу од блата и очисте од гада, а пошто су при томе још војници

Прва помоћ по доласку на Крф, Доњи Ијџос, јануар 1916.

збијени на уском простору, то је врло вероватно да ће ускоро букнути и пегави тифус и колера и да ће овај остатак изнурених организама отерати у гробље. Безусловно је нужно да се одмах војници разреде, да им се издаду шатори и веш, да им се омогући снабдевање дрвима, да им се даду судови за кување јела и да се устроје болнице снабдеване лекарима, а нарочито купатила за војнике.”

Француска војна мисија ставила је српској војсци на располагање пет великих барака (систем „Андријан”) за подизање појединих магацина у првим логорима који су били одређени за српске војнике – Говино и Горњи и Доњи Ипсос. Помоћ у подизању барака пружила је француска пионирска чета. До 8. фебруара у Француској су поручене 73 такве бараке, које је требало употребити као магацине за храну, канцеларије и станове за штабове, амбуланте и болнице. Енглеским бродом „Крајиб” на Крф је, 6. фебруара, доведено 13 барака.

Услед очекиваног већег доласка српских војника на Крф, српска Врховна команда, уз помоћ француске мисије, предузела је почетком фебруара одговарајуће мере у вези са исхраном, уређењем логора, обезбеђивањем пијаће воде у логорима. На седници француске мисије на Крфу, 5. фебруара 1916, разматране су предузете мере о снабдевању српске војске храном из француских магацина, као и могућности за дотурање хране са стране. Пуковник Души и интендант Хелиот констатовали су да у том тренутку није постојао никакав план о снабдевању храном српских трупа на Крфу и да о томе није ништа договорено ни у Паризу ни на Крфу. С друге стране, ситуација није била критична јер је у магацинима на Крфу било довољно хране. На дан

6. фебруара било је овакво стање у главном савезничком магацину на Крфу: 436.400 кг брашна, 1.000.000 кг конзерви, 1.500.000 obroka, двојека 420.000 obroka по 500 грама. Српске власти тражиле су да им Французи пренесу из Солуна 6.000 тона различитог неопходног материјала.

Француска мисија преузела је обавезу да, с обзиром на време трајања дотура хране и других потреба, благовремено предузме потребне мере како би обезбедила нормалну исхрану српских трупа на Крфу. Начелник штаба српске Врховне команде наредио је 8. фебруара 1916. начелницима Санитетског и Интендантског одељења и главном интенданту да ради бржег смештаја српске војске, лечења, као и њеног потпунијег снабдевања свим потребним животним намирницама, треба да се обрате француској мисији на Крфу. Начелници тих одељења и главни интендант требало је да, свако из своје надлежности, упуте предлоге који би допринели најбржем и најцелисходнијем снабдевању српских трупа. Сва комуникација са француском мисијом одвијала се преко официра који је посебно одређен. Уколико код француске мисије нису могли сами да регулишу предвиђена потраживања, требало је да се обрате начелнику штаба Врховне команде.

Снабдевање месом било је добро, упркос чињеници да на острву није било довољно стоке за клање, а да је снабдевање из Епира било отежано због забране извоза. Наиме, на француским ратним бродовима било је залеженог меса за 12 до 15 дана, а очекивао се и долазак нових количина. Француска мисија планирала је да српским трупама ускоро подели залежено месо и припремила је упутства за употребу и припремање тог меса. Првих дана фебруара на Крфу је настала права криза у дрвима и постојала је опасност да због тога буде обустављено печење хлеба. Проблема је било и са грађевинским материјалом, због чега је командир француске пионирске чете молио да се

Логор српске војске у Говину, јануар 1916.

сви сандуци које српске трупе добијају (од конзерве и од сланине) не уништавају, већ да се чувају и предају француским пионирима, јер су могли да се употребе за покривање магацина за храну. Строга упутства издавана су и у вези са потребом да се чувају ексери. Била је присутна знатна оскудица масти, која је надокнађивана коришћењем сала за топљење. Таква пракса стварала је велике проблеме због мањка кухињског посуђа и све

је то лоше утицало на здравље војника. Једна од ситуација којом се може илустровати оскудица на острву јесте и апел француске мисије да се џакови од брашна чувају и враћају јер је њихова набавка била отежана.

Снабдевање храном функционисало је тако што је српска интендатура требовала одређену количину хране, преузимала је од француске интендатуре и делила војницима по логорима. Француска мисија тражила је да се српски официри читко потписују на требовањима како би се знало коме је потребно испоручити требовани материјал. Тако је настао проблем са једним српским апотекарском који се нечитко потписао и било је проблема око испоруке поручених лекова и креча. С обзиром на то да српска војска у почетку није располагала превозним средствима, храна су морем превозили француски бро-

Пољска шпрезарија 4. пешадијског пука „Шеван Немања“ Дринске дивизије, Говино, фебруар 1916.

дови, а копном енглески теретни аутомобили. Почетком фебруара пренос хране у већим количинама био је могућ морем до Говина, а затим је на располагању било осам теретних аутомобила који су ишли до Крфа и Ипсоса. Тих дана Французи су у Говину имали само четири кола и 20 товарних мазги, а кола су морала бити на располагању и за превозење болесника из логора до болнице. Храну није било могуће дотурати до сваког појединачног логора, већ само до једног централног слагалишта у сваком великом логору, одакле су српски војници храну преносили на рукама до својих логора. За разношење хлеба по логорима српски војници су правили лесе и корпе од прућа. Српској интендатури било је препоручено да до доласка узима под закуп кола која буду налазили. Француска интендатура сматрала је да је то од великог значаја јер

није могло да се увек рачуна на безусловно тачан саобраћај морем, који је зависио од утоваривања и истоваривања, доношења артикала у тачног одређено време на пристаништа, немогућности пристајања, квара машине и других разлога. Ситуација са аутомобилима побољшана је већ 6. фебруара када је енглески брод „Крајиб“ приспео на Крф и довезла аутомобиле: пет великих за штабове и два мала теретна, за српску војску, односно, за Французе: четири санитарска аутомобила и једне секције теретних аутомобила. Сутрадан је са енглеског брода „Рајнфелс“ искрцано 10 теретних аутомобила, од којих су они задржали један, један за телефоне, а осам теретних аутомобила употребљени за пренос хране за српску војску. Истовремено, на броду „Мирмидон“ било је још теретних аутомобила који су чекали на искрцавање. Бродом „Рајнфелс“ стигла је и већа количина телеграфског и телефонског материјала.

Француска мисија је 6. фебруара замолила српску интендатуру да српским трупам објави колика је заиста порција хлеба који јој се даје (један килограм, 750 грама или 500 грама), како би се избегле неправедне жалбе. Пуковник Души обавестио је 8. фебруара 1916. српску Врховну команду да је француска влада у потпуности регулисала детаље у вези са снабдевањем српске војске храном и оде-

ћом. Ипак, тражио је да му се доставе предлози о евентуалним изменама у следовањима хране који би више били прилагођени обичајима српске војске. На основу информација које је добио од војног изасланика у Паризу, пуковника Душана Стефановића, пуковник Души сугерисао је да би у одређивању српског следовања хране требало избацити кафу, шећер и чај, дневно следовање хлеба повећати на један килограм, приликом прављења хлеба пшеничном брашну додати 20 одсто кукурузног брашна. Такође је питао да ли је потребно снабдети српске трупе шлемовима.

ОРГАНИЗАЦИЈА ЖИВОТА НА ОСТРВУ

У организацији француске мисије српски војници упућивани су на различите послове који су били у функцији стварања бољих животних услова на острву. Војници су упућивани са потребним бројем официра и преводиоцем на рад у пристаништу, за оправку путева и различите

РАСПОРЕД СРПСКИХ ТРУПА

Већ 11. фебруара распоред српских трупа на острву био је следећи: трупе Нових области смештене су у логору код Доњег Ипсоса, а трупе Одбране Београда распоређене су у логору код Горњег Ипсоса. Трупе Прве армије биле су у логору код Говина; на Крфу је била Шумадијска дивизија другог позива; Дринска дивизија првог позива и Дунавска дивизија првог позива у логору код Говина; штаб Тимочке војске био је у граду Крфу.

послове у граду Крфу. Током уређења аеродрома и телеграфске станице код Потамоса у француској мисији закључили су да радови споро напредују јер су српски војници због удаљености свог логора често каснили. Војници су се замарали непотребним маршем и било је примећено да су физички потпуно исцрпљени. Француска мисија тражила је да се за радове шаљу само потпуно здрави војници, а након што су 6. и 7. фебруара уместо у 7, са радовима почели у 9 часова, мисија је обезбедила шаторе и организовала бивак за српске војнике у близини градилишта на левој обали Потамоса. Како је подизање бежичне станице и аеродрома било од изузетног значаја, француска мисија обавезала се да ће поред смештаја обезбедити и храну за српске војнике. С обзиром на предстојеће обимне послове (подизање барака, изградња путева, појилишта за људство,

изградња моста код Мораитике), начелник штаба Врховне команде наредио је 10. фебруара да се за склапање барака у логорима српске војске употребе пионирске јединице свих команди, да команданти логора израде, уреде и одржавају изворе пијаће воде уз помоћ инжењеријских трупа свог логора, да се за израду мостова употребе резервни инжењеријски батаљони, да поправку, као и израду нових путева од логора до града Крфа предузме Друмски одсек Саобраћајног одељења Врховне команде уз помоћ железничке команде и у договору са француском мисијом. Начелници одељења Врховне команде били су надлежни да у споразуму са француском мисијом одређују број ангажованих људи из одређених команди. Команданти и командири имали су обавезу да на радове упућују све за рад способне војнике према дневном бројном стању као и потребан број официра и инжењера. Радове су обилазили и контролисали команданти инжењеријских трупа.

У споразуму са француском мисијом, 7. фебруара 1916, одређене су границе логора за смештај српских трупа. Логор у Говину додељен је Дринској дивизији првог позива, Дринској дивизији другог позива, Дунавској дивизији првог позива, Дунавској дивизији другог позива и регрутима из разних јединица које не улазе у састав дивизија. Границе логора биле су: источно – море; јужно – пут који полази близу моста, прелази близу Контокали и води ка западу; западно – ливада која је додиривала већи број мајура поред пута; северно – дно долине, где се тада налазила механа са два бунара, и раскрсница за Ипсос. Са фран-

Плажа Вардарске дивизије 1. армије, Говино, мај 1916.

цуском мисијом постигнут је договор да уколико се овако ограничен логор покаже као недовољан, да се може заузети и полуострво Фустапидама, али под условом да се српске трупе распоређују источно од пута и да се логор не шири у долину Стравопотомаса. У логору Доњи Ипсос била је смештена Тимочка војска и трупе Нових области. Граница логора била је: на истоку – море; јужно – река Стравопотомас; западно – гребенска линија између два пута, од Говина за Ипсос и за Коракану; северно – линија склопа који излази на море близу Шмркова. Логор Доњи Ипсос могао је да се шири једино ка западу. Логор Горњи Ипсос био је додељен Шумадијској дивизији првог позива, Шумадијској дивизији другог позива, Тимочкој дивизији првог позива, Тимочкој дивизији другог позива. Земљиште северно од замка Бомбели, са обе стране пута од Ипсоса за Коракану, према западу није било ограничено линијом и српске трупе могле су да се несметано размештају у том правцу. Са француском мисијом постигнут је договор о заузимању природних тераса западно од села Ипсоса, уколико то буде потребно. Врховна команда указала је командантима на опасност размештаја на мочварном земљишту поред мора. Након споразума са француском мисијом о размештају српских трупа, наставила је да ради српска комисија задужена за формирање нових логора на југу острва Крф.

Мајор Станисављевић из штаба Врховне команде и мајор Д'Алозије, члан француске мисије, обишли су 8. фебруара 1916. северне логоре на Крфу и дефинитивно утврдили границе у којима се могу простирати логори Гови-

но, Доњи Ипсос и Горњи Ипсос. Пуковник Души је сутрадан у свом писму обавестио српску Врховну команду да српске трупе које се грешком налазе изван тих граница, морају да се врате у свој логор. Навео је случај Крајинског одреда који се налазио на територији Горњег Ипсоса, а требало је да буде у Доњем Ипсосу. Пуковник Души навео је и да је на терену утврђено да је логор Говино сувише мали да би се у њему истовремено сместила и Прва и Трећа армија, као и многобројне јединице које не улазе у састав дивизија, те да је због тога одлучио да логор у Говину прошири на полуострво Фустапидина, на коме би била смештена Прва армија. Такође, додао је да све јединице ван састава дивизија и сви појединци који су у том тренутку својим присуством блокирали пут од Говина за Ипсос, морају бити враћени у унутрашњост логора Говино и што даље од путева. Француски пуковник посебно је указао српској Врховној команди на неопходност строгог одржавања реда и дисциплине, поготово у близини логора и путева. Подсетио је да је то дужност команданата логора који морају да на важним тачкама организују страже којима ће командовати официри и чија

Српски официри прате сјање на фронтовима, Крф 1916.

је дужност била да задржавају и враћају у логор војнике који се бесправно шетају. Систем контроле кретања војника требало је појачати честим дневним и ноћним патролама. Као на ситуацију коју је требало хитно решавати, пуковник Души указао је на чињеницу да у том тренутку није био одређен командант логора Горњи Ипсос и сугеришао да би ту функцију, на основу свог чина, требало да преузме командант Друге армије. Врховна команда српске војске упутила је 10. фебруара 1916. наређење командантима армија да појачају страже и патроле које су надзирале кретање војника између логора, као и према граду Крфу.

Ради стварања бољих услова за свакодневни живот српских војника на Крфу, поред смештаја у северним логорима, почетком фебруара почеле су и припреме за уређење још три логора на јужном делу острва Крфа. Због предвиђеног размештања српских трупа и у јужном делу острва Крфа, наређењем од 11. фебруара минерској чети било је стављено у задатак да уз помоћ француских пионира пронађе и уреди све изворе на јужном делу у околини Гастурија. Током активности на извиђању и обележавању логора, француска мисија на Крфу имала је у виду да је јужни део острва нижи у упоређењу са осталим деловима острва и да није најздравији за смештај људи. Међутим, баруштина нема, тако да није било бојазни од барске грознице. Француска мисија водила је рачуна о могућностима за снабдевање пијаћом водом које је било довољно у том делу острва, као и о транспортовању хране морем док на Крф не дође већи број аутомобила. Коришћењем ваљка за набијање камене подлоге почетком фебруара почело је и поправљање путева за пролазак теретних аутомобила за поменуте логоре. Било је потребно уредити слагалиште за смештај хране којим би руководио српски официр. Врховна команда одредила је 18. фебруара распоред смештаја у јужним

логорима: логор Мезонги за Шумадијску дивизију првог и другог позива, логор Браганиотика за Дунавску дивизију првог и другог позива, логор Агиос Матијас за Дринску дивизију првог и другог позива, логор Стронгили за Тимочку дивизију првог и другог позива. Предвиђено је да ће марш од северних до јужних логора трајати два дана и због тога су одређени прелазни логори: логор Кастаниес, логор Виро, логор Наузика и логор Ахилеон. Прецизирано је да Дунавска дивизија првог позива буде смештена у логорима Ахилеон и Наузика, Дунавска дивизија другог позива у логорима Виро и Кастаниес. Према прописаном наређењу, болесни и изнемогли војници остављени су у северним логорима како би касније били превезени бродовима. За њих су обезбеђени надзор, адекватан смештај и исхрана.

Обезбеђивање довољних количина пијаће воде на Крфу регулисано је изградњом бунара. За коришћење бунара била су прописана посебна правила. Бунари у српским логорима морали су да имају кофу за вађење воде и да буду поклопљени. Поклопци за бунаре најчешће су прављени од сандука за конзерве. Због опасности од загађења воде и ширења заразе, било је забрањено да се вода вади у личним судовима и чутурицама. Прилаз бунару морао је да буде чист, а било је забрањено прање посуђа у близини и стварање блата. Поред сваког бунара био је постављен по један стражар. На острву Крфу није било могуће пронаћи пумпе за вађење воде из бунар, због чега су пумпе преко француске мисије куповане у Атини. У вези са превозињем коња, француска мисија закључила је 8. фебруара да је због недостатка воде потребно да се најпре саграде појишта, набаве пумпе за црпљење воде и да се осигурају стражарима. Ради што економичнијег коришћења воде, планирано је да се најпре превезу официрски коњи и то 100 коња по пуку. Како би одржавала чистоћу у логорима, почетком фебруара српска војска набавила је од француске мисије за сваки логор по 20 ашова и пијука за израду пољских нужника.

БРИГА О РЕДУ И БЕЗБЕДНОСТИ

Одржавање реда и безбедности на острву на коме је у кратком периоду стигао велики број војника било је веома важно. Команданти српских логора строго су водили рачуна да сви војници буду на окупу и да без преке потребе не напуштају логор. То је било посебно битно током дељења хране, јер се дешавало да поједини војници остану без хране за тај дан. Француске страже и патроле биле су надле-

БРИГА О СИГУРНОСТИ

Да би се на Крфу одржао потребан ред и поредак и да би се спречила антисрпска и антисавезничка агитација, организована је полицијска служба у граду Крфу, на пристаништу и по војним логорима. Свим полицијским пословима руководио је шеф Обавештајног одсека Врховне команде. Дужности полицијских службеника и жандармерије били су спречавање уласка на Крф непријатељских агената, праћење кретања сумњивих лица, хватање војних бегунаца, спречавање крађе и препродаје хране, осматрање конзулата непријатељских држава и праћење евентуалних одлазака српских грађана у њих. Полицијска секција водила је рачуна и о безбедности штаба Врховне команде. Поред жандарма у униформи, за реализацију тих задатака било је ангажовано и специјално људство (повереници) у цивилу које је имало посебне значке као легитимације. За извршавање задатака полицијски чиновници плаћани су из редовног ратног кредита, а повереници из поверљивог кредита.

Српска Врховна команда, Крф, 1916.

жне за одржавање реда у граду Крфу и на важнијим раскрсницама. Инсистирало се на томе да сви српски официри и војници који долазе у град Крф имају дозволу за кретање. Начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић наредио је 14. фебруара 1916. да се предузму мере да војнике одмах при искрцавању дочекају представници из њихове команде и да се под командом одведу у логоре; да се уреде све јединице и да се поставе одговарајуће старешине које би биле одговорне за све што њихови војници учине; да се логори уреде према прописима ратне службе и да се поставе унутрашње јаке страже, да не дозвољавају излазак из логора без дозволе; да патроле непрестано крстаре у околини логора и на главним путевима и дању и ноћу; да се нареде смотре и прозивке војника два пута дневно; да се предузму све мере да се у свако доба о сваком старешини и војнику зна где је и шта ради; да се у граду Крфу организују патроле чији је задатак да војнике без дозволе за кретање спроведу команданту места на даљу надлежност.

Српска Врховна команда организовала је 15. фебруара 1916. године Пристанишну команду Говино и за команданта је постављен потпуковник Антоније Антић. Команда се састојала од пристаништа Говино, Слагалишта главне интендатуре, од прихватних болница за болеснике који су из разних команди упућивани у болнице на острво Видо и Лазарет. Слагалиште главне интендатуре налазило се између пристаништа и пута Крф – село Говино и у њему су издаване намирнице трупама смештеним у бивацима Говино, на полуострву Фустапидими и трупама смештеним

северно од Крфа. Командант Пристанишне команде био је одговоран за ред и дисциплину у целој зони пристаништа и њему су биле потчињене све старешине установа у тој зони. Командант је руководио укрцавањем и искрцавањем људства и утоваром и истоваром материјала; обавештавао је старешине искрцаних трупа о местима њихових бивака и одређивао им путовође; требовао је људство за радове у зони пристаништа. За помоћника команданта пристаништа одређен је потпуковник Јован Петровић, који је имао дужност да одржава ред и дисциплину јединица које долазе на рад у пристаништу; да из слагалишта обезбеђује благовремено издавање намирница свим командама и да регулише рад слагалишног особља; да благовремено обавештава све трупе о свим потребама које су им упућене.

Да би се на Крфу одржао потребан ред и поредак и да би се спречила антисрпска и антисавезничка агитација неких појединаца, српска Врховна команда наредила је 12. марта 1916. да се организује и допуни постојећа полицијска служба у граду Крфу, на пристаништу и по војним логорима. Свим полицијским пословима руководио је шеф Обавештајног одсека Врховне команде преко шефа полицијске секције и преко шефова обавештајних секција по армијским и дивизијским штабовима. Дужности полицијске секције при Обавештајном одељењу биле су спречавање уласка на Крф непријатељских агената, праћење кретања сумњивих лица, хватање војних бегунаца, спречавање крађе и препродаје хране, осматрање конзулата непријатељских држава и праћење евентуалних одлазака

српских грађана у њих. Полицијска секција водила је рачуна и о безбедности штаба Врховне команде. Поред жандарма у униформи, за реализацију тих задатака било је ангажовано и специјално људство (повереници) у цивилу које је имало посебне значке као легитимације. Повереници и полицијски чиновници у Врховној команди и армијским штабовима добијали су новчану накнаду за трошкове које су имали приликом обављања задатака. Полицијски чиновници плаћани су из редовног ратног кредита, а повереници из поверљивог кредита. Француска мисија добила је 6. фебруара извештај од српских власти да се појавио страни агент који наговара добровољце из Херцеговце и црногорске војнике да не служе у српској војсци, него да се пријављује за отпуст из војске иду у Америку. Како је француска мисија располагала ограниченим бројем полицијског особља, предложила је српским војним властима да и саме трагају и ухапсе тог агента.

На основу закључака које је француска мисија донела на својој седници од 6. фебруара 1916. у вези са заштитом од авиона, у тврђави у граду Крфу била је смештена једна брдска батерија од четири топа са по 360 шрапнела сваки топ. Нису тражени посебни топови против аероплана, већ су постојећи били подешени за гађање авиона, а батеријом је руководио официр који је био вичан за гађање авиона. Логоре на северном делу Крфа штитила је од авиона француска флота, док је за логоре на јужном делу острва било предвиђено да их од напада авиона штити само њихова удаљеност. Међутим, српска Врховна команда тражила је 18. фебруара од генерала де Мондезира да ради заштите нових јужних логора од непријатељских авиона обезбеди једну ескадрилу и специјална оружја за гађање авиона.

Поглед на острво Видо

Француски морнари превозили су даноноћно умрле српске војнике у јануару и фебруару 1916. године са острва Видо до „Плаве гробнице“

ВИДО И ЛАЗАРЕТ

Здравствена ситуација међу избеглицама и војском била је веома лоша. Болесници су због изолације и лечења пребацивани на острво Видо крај Крфа, где је умрло око 5.400 људи. Са острва Видо лешеве су спуштани у море, у тзв. плаву гробницу. Око 1.000 српских војника умрло је у Бизерти. Генерал Мондезир обавестио је француски Генералштаб да је на Крфу 24. фебруара било још око 6.000 болесних.

Ради што бољег лечења најтежи болесници изоловани су на острво Видо, које је у успоменама очевидаца остало упамћено као „острво смрти“. Крајем јануара на Виду су устројене болнице, али у њима није било најосновније опреме. Француска мисија је 6. фебруара примила 25 барака за склапање амбуланти које је требало изградити у логорима на Виду и Лазарету. Њихово подизање ишло је доста споро, јер је претходно требало нивелисати терен, с обзиром на то да је под баракама био од дасака. На основу утврђеног плана, за једну бараку био је потребан један и по дан за склапање. Велику помоћ у опремању болница пружио је енглески Црвени крст. На основу наређења Врховне команде од 12. фебруара, истог дана од људства Тимочке војске формирана је чета јачине 250 и упућена на радове

Пољска болница на острву Виду, 1916.

ПОМЕН МУЧЕНИЦИМА НА ВИДУ

На острву Виду, 1. маја 1916, одржан је помен српским мученицима који су ту умрли. Присутни су са Крфа на Видо превозени бродом „Србија”, на коме су се вијориле две велике српске заставе. Помену су присуствовали представници савезничких мисија (француске, енглеске и италијанске) и дипломатски представници савезничких земаља. На Виду су била присутна четири српска генерала, стотине српских официра, шефови савезничких војних мисија. У 10 часова труба је објавила долазак престолонаследника Александра Карађорђевића са којим су дошли и чланови владе. Српска војна музика одсвирала је молитву, а помен је служило свештенство, са архимандритом Крфа на челу. Војни свештеник у команди места Крф архимандрит Мирон Хаџи Јанковић одржао је говор у коме је говорио о српским мученицима који су пали за част и славу своје отаџбине. Након тога присутни су обишли споменик који су подигли савезници и на коме је на енглеском стајао натпис „Србима из 1916 – пријатељи из далеких земаља”. На споменик су венце положили престолонаследник Александар, министар Љубомир Давидовић у име српске владе, и министар војни Божидар Терзић у име српске војске. Помен је завршен плотуном почасне чете. Након помена престолонаследник Александар обишао је са члановима владе гробове српских и савезничких војника.

на острво Видо. Првих дана фебруара на Виду је формирана болница која је у почетку имала 400 кревета, уз могућност проширивања болнице до 2.000 кревета. Француски шасерски батаљон позајмио је у прво време српским трупама на Виду своје шаторе и пионирски алат. Пристаниште на Виду било је снабдевано довољним количинама воде из водовода. У случају несташице воде српска војска на Лазарету и Виду обрађала би се команданту пристаништа.

ДУХОВНИ ЖИВОТ

После доласка српске војске на Крф, у Команди места Крф, која је била смештена у Булевару ди Каподистрија, није било ниједног свештеника, те се јавила потреба

16 ■

Војни свештеници

за њиховим распоредом, а убрзо су уследила прва постављења. Најпре је указом регента Александра Карађорђевића, од 20. фебруара 1916, свештеник Бошко Аћимовић постављен за војног свештеника у Команди места, а затим је промењен распоред војних свештеника у јединицама.

Прва причест на Крфу, јануар 1916.

ВИДОВАНСКА ЛИТУРГИЈА

На Видовдан 1916. године митрополит Димитрије служио је литургију и помен српским војницима у Цркви Светог Архангела Михаила. У присуству престолонаследника Александра, чланова краљевске владе, војних и грађанских представника савезничких земаља, митрополит је одржао беседу у којој је пожелео што скорији повратак у „обновљену и увеличану Србију“.

Поједини свештеници су сами покретали иницијативу за својим постављењем, попут Михаила Цветковића, који се 18. фебруара са Крфа писмом обратио референту за вероисповедне послове и навео да је у војсци био ангажован као члан војне комисије за набавку хране на Власини, као и да је од 14. октобра 1915. до доласка у Подгорицу добровољно вршио дужност војног свештеника при Добровољачком одреду. Његова молба да буде постављен за војног свештеника при Добровољачком одреду испуњена је нешто касније, 27. марта 1916. године. У марту 1916. у Команди места на Крфу било је укупно пет војних свештеника, а у болницама на Виду и Лазарету по три.

За време боравка на Крфу, љубазношћу архиепископа Севастијана, српској војсци омогућено је, 24. фебруара 1916, да користе грчке цркве на Крфу. На основу утврђеног распореда, литургија на српском језику могла се служити сваке недеље: 27. фебруара у Саборној цркви, 5. марта у Цркви Светог Спиридона, 12. марта у Цркви Светих Отаца, 19. марта у Цркви Светог Јована и 26. марта у цркви Свети Таксиархис (Света војска Архангела Михаила). За остале свештенорадње, парастосе, венчања и опела, српским свештеницима је била намењена црква Светог Спиридона. Министар просвете и црквених послова Љубомир Давидовић замолио је 29. фебруара министра војног да за потребе певања на литургији 3, 4. и 5. марта буду ангажована тројица резервних официра из Дунавске дивизије, један резервни официр из Тимочке дивизије и један обвезник телеграфског одељења Друге армије. Врховна команда упутила је 2. марта наређење да све јединице упућују у цркву своје војнике и посебно оне који лепо певају и који би помагали приликом богослужења.

У складу са њиховим ранијим договором, министар Давидовић обавестио је, 27. априла 1916, министра војног да ће преузети бригу о једној цркви на острву Крф која је додељена српској војсци. Како би литургијски живот у цркви нормално функционисао, министар просвете тражио је да архимандрит Мирон, јереји Никола Поповић и Бошко Аћимовић и јерођакон Лукијан Бибић буду ослобођени службе у Команди места на Крфу и да се доделе њему за рад у цркви. Поред њих, министар Давидовић је за потребе рада у цркви тражио и двадесет богослова. Архимандрит Мирон ослобођен је 20. јуна дужности у Команди места и посветио се раду на организовању литургијског живота. Одређења су термини одржавања литургије и вечерњих служби и направљен распоред кад која јединица долази у цркву. У наредном периоду оформљен је и црквени хор тако што је свака јединица послала своје богослове и надарене певаче.

Током периода у коме је српска војска користила грчке цркве за богослужење, повремено је долазило до неразумевања и проблема у комуникацији са грчким црквеним властима. Првих дана боравка на Крфу архимандрит Мирон био је незадовољан односом који су грчки свештеници из Цркве Свети Таксиархис имали према њему и због тога је одлучио да потражи другу

цркву. Док је протојереј Здравко Пауновић наставио да служи у поменутој цркви, архимандрит Мирон почео је да служи у Цркви Свете Тројице, у центру града Крфа. Против такве одлуке био је митрополит Димитрије, који је почетком маја 1917. писао војним властима да архимандрит Мирон не сме да се одваја од осталих свештеника.

На Петровдан 1916. године, у Саборној цркви код пристаништа у Крфу служена је архијерејска служба и благодарјење. Чинодејствовали су митрополит Србије Димитрије, крфљански архиепископ Севастијан и валонски митрополит Јоаким. Служба је почела у 7, а благодарјење у 9 часова. Благодарјењу су присуствовали престолонаследник Александар Карађорђевић, чланови српске владе, официрски кор, војни и цивилни чиновници, дипломатски и војни представници савезничких држава, шеф француске војне мисије генерал Боман, италијански војни аташе генерал Моро, представници локалних грчких власти, официрски кор грчког гарнизона у Крфу. Увече је музика Краљеве гарде на градском тргу у Крфу свирала одабрани програм.

КУЛТУРА И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

У крфском општинском позоришту, 23. јула 1916, одржан је хуманитарни концерт за српске избеглице. Најпре је свирао оркестар Краљеве гарде, под управом свог капелника Станислава Биничког. На репертоару је била увертира из Росинијевог „Вилијама Тела“, музика Едварда Грига за сценски комад „Пер Гинт“, уметничка симфонијска слика „Игра

Оркестар Краљеве гарде изводио је дело „Поздрав Крфу“ од капелника, капелана I класе Дворжака, Крф, 1916.

мртваца", а програм је завршен извођењем увертире „1812" Петра Илича Чајковског. Гошћа програма, виолинисткиња Мариета Никаки свирала је „Шпанску игру" и „Циганчицу". Мушки хор певао је Мокрањчеву „Једанаесту руковет". Публику је посебно одушевио тада млади, двадесетшестогодишњи, хоровађа Коста Манојловић. Концерту је присуствовао престолонаследник Александар Карађорђевић.

Командант места Крф мајор Светомир Ђукић приредио је 8. јуна вечерњу забаву и игранку за српске пријатеље са Крфа. Наступао је српски оркестар и хор, а од високих званица били су присутни представници породица из града Крфа, руски и италијански конзул са супругама, српски министар финансија, француски и српски официри.

У прилог чињеници да су се српски војници брзо опоравили говори и податак да је на Велики четвртак 1916. године, у граду Крфу, одиграна фудбалска утакмица између грчких и српских омладинаца. Након напорне игре која је трајала сат и по, Срби су славили са 4:0. Српски младићи одмерили су 26. априла снагу и фудбалску вештини и са својим вршњацима из Енглеске. Србија је изгубила са 1:0.

У логору Кандокали припадници дунавске занатске чете формирали су позоришну дружину, која је у недељу 27. маја извела делове из неколико позоришних представа. Редитељ позоришта био је машински бравар Александар Рајић, а као глумци представили су се столари Никола Јоксимовић и Александар Поповић, седлари Војислав Ђорђевић и Милојко Богдановић, док је комичне улоге играо молер Добривоје Цветковић. Музичка пратња били су опанчар Милош Лукић на хармоници и хор састављен од 14 чланова, којим је дириговао бравар Милорад Мишић. Иначе, хор је сваког дана ујутру и увече за време молитве певао „Оче наш". Припадници дунавске занатске чете приредили су на Видовдан 1916. забавно вече у корист српског Црвеног крста.

Престолонаследник Александар Карађорђевић био је главни гост 3. јуна 1916, у Говину, на свечаности полетања новог хидроавиона и дефилеа француских маринаца са брода „Виктор Иго". У пратњи француских официра, српски престолонаследник обишао је аеропланску станицу.

СРПСКИ ПОТПОРНИ ФОНД

Енглеско хуманитарно друштво „Српски потпорни фонд" почело је да ради у Корацу почетком априла 1916. године и до краја маја подигнуте су две велике бараке и четири шатора, у којима је могло да се лечи 105 болесника. Управник болнице био је доктор Едвард Ворен. Првих недеља у болници су радиле докторке Макларен и Порт, италијански бактериолог Кастелано и 15 болничарки. „Српски потпорни фонд" објавио је у јуну 1916, књигу „Енглески без муке", са најпотребнијим изразима на енглеском језику, која је била намењена српским војницима. Целокупан приход од продаје књиге био је намењен болесницима енглеско-српске болнице у Корацу.

У месту Корацу, недалеко од града Крфа, где је била централа овог енглеског хуманитарног друштва, 21. маја 1916. крштено је прво српско дете рођено у Корацу и на Крфу, ћерка Ангелине и Живе Милосављевића из Долова, које је добило име Јелена. Крштење су у грчкој цркви извршили војни прота Здравко Пауновић, референт за вероисповедне обреде при Опште војном одељењу Министарства војног и војни свештеник Никола Поповић. Кум је био представник друштва Луј Кан, а дете је држала Енглескиња Јелена Мозле. Након крштења свирала је музика Краљеве гарде, а родитељима и куму лично је честитао министар војни пуковник Терзић. Чување и негу Јелене Милосављевић преузела је енглеска мисија. Престолонаследник Александар, приликом посете мисији, даравао је детету 200 динара.

Уз помоћ представника лондонског „Српског потпорног фонда" ("Serbian Relief Fund") у Потамосу је крајем априла 1916. уређено склониште за смештај 500 српских избеглица, где је изграђена амбуланта у којој је стално радио лекар, болница и апотека. Поред војничке хране, српске избеглице су свакодневно добијале млеко и чај. Посебна свечаност приређена је за Ђурђевдан 1916. године. У склоништу је радила мала индустрија за прављење корпи и других предмета од трске. На основу усмене молбе управника болнице „Српског потпорног фонда" у месту Корац Едварда Ворена, из Министарства војног Врховној команди је 31. маја 1916. предложено да се за свештеника ове болнице постави Милан Путниковић, или неки други. У том акту је наведено да је свештеник Путниковић раније

КОСТА МАНОЈЛОВИЋ

(4. децембар 1890, Крњево код Велике Плана – 2. новембар 1949, Београд)

Образовање је стицао у београдској богословији, Српској музичкој школи у Београду, а као стипендиста студирао је у Москви и Минхену (1912–1914). Након што је због балканских ратова и Првог светског рата прекидао студије и са српском војском прешао преко Албаније, Коста Манојловић је као државни стипендиста 1917. године упућен на наставак студија у Енглеску. Дипломирао је на Оксфорду 1919. и вратио се у Београд, где је постао диригент Првог београдског певачког друштва. Био је и диригент певачког друштва „Мокрањац", професор у музичкој школи (данас школа „Мокрањац"), и на Теолошког факултета. Оснивач је Музичке академије у Београду, њен први декан од 1937. до 1939. и професор до 1946. године.

био на дужности у енглеско-српској болници у Сан Стефану на Крфу. Ипак, на дужност у ту болницу 6. јуна 1916. упућен је свештеник Јован Јевтић.

Министар војни пуковник Терзић обишао је 11. јуна 1916. логоре нераспоређених официра и команду небораца у Говину и енглеску санитарну мисију. Изразио је задовољство негом коју српски војници ту имају. Енглеска болница је у другој половини јуна 1916. из Говина прешла у Солун.

БОЛНИЦА АХИЛЕОН

Недалеко од града Крфа, на северној страни села Гастурија, у замку Ахилеон, била је смештена француска болница у којој су се лечили и српски војници. У њему су се налазила бројна уметничка дела, међу којима се издвајала велика бронзана статуа Ахила у ратној опреми. Болница је почела да ради фебруара 1916. године и у њој је било места за 500 болесничких кревета. Обилазак замка био је дозвољен уз посебно одобрење шефа француске мисије, а посете болесницима биле су само четвртком и недељом. У дворцу је постојала римокатоличка црква у којој је редовно служио француски војни капелан. Бригу о духовном старању над српским болесницима и рањеницима најпре је водио свештеник Михаило Стојаковић, а затим је на основу решења министра војног од 17. априла 1916. ту дужност преузео војни прота Милија Ристић. На тој дужности био је све до 27. децембра 1918, када је решењем министра војног разрешен војне дужности и стављен на расположење министру просвете и црквених послова. Војни свештеник у Ахилеону до 25. октобра 1916. био је и Трајко Ковачевић. У близини дворца било је и гробље на ком су сахрањивани француски и српски војници.

Саобраћајно одељење Врховне команде обавестило је 30. марта 1916. начелника Ађутантског одељења да је брод „Србија“ пуштен у саобраћај. Налазио се у саставу Бродарске команде, која је била почињена Војнодрумском одсеку српске Врховне команде. Саобраћао је сваког дана, осим уторка, дуж источне обале Крфа и то пре подне за Ахилеон, Биницу, Мориатику и Мезонги, а по подне за Лазарет и Говино. Полазак из Крфа у правцу Мориатике био је у 7 ујутру, а за Говино у 2 часа по подне. Након истовара путника и робе, брод се враћао. Био је намењен за превозење официра и војника, као и за превоз пртљага и ствари намењених за српске трупе. Команде које су желеле да им се ствари пренесу требало је да о томе известе потпуковника Милана Радојевића, команданта Бродарске команде, која се налазила на пристаништу у Крфу, најкасније до 4 часа по подне уочи дана транспорта. Требало је навести шта, у којој количини и где да се пренесе.

Након тешког путовања од Крфа „Србија“ је 31. маја 1916. стигла у пристаниште Микра и стављена на располагање за транспорт српским и савезничким војницима на Халкидикију. До 3. децембра 1916. брод је превезао 33.062 официра и војника и 759.965 килограма робе.

СВЕТОМИР БУКИЋ

(с. Рожане, Ужице, 29. мај 1882 – Дуизбург, 1960)

Дивизијски генерал војске Краљевине Југославије. Од 23. фебруара 1910. био је директор Извршног одбора Српског олимпијског комитета и члан Међународног олимпијског комитета од 1912. до 1948. године. Питомац 31. класе Ниже школе Војне академије и 15. класе Више школе Војне академије. У балканским ратовима био је командир чете и командант батаљона. Од 18. септембра 1913. учествовао је у борбама са Арнаутима на Галичнику, од 1914. био је командант 4. батаљона 7. пешадијског пука првог позива, а од 1916. до 1918. командант места у Крфу. У војсци Краљевине Југославије био је у на штабним дужностима, помоћник команданта и командант пука, у наставном одељењу Генералштаба, помоћник команданта Треће армијске области. Пензионисан је 30. октобра 1940. године. У Другом светском светском рату био је у покрету Драже Михаиловића. Након рата је емигрирао.

РЕОРГАНИЗАЦИЈА ВОЈСКЕ

Српска војска била је подељена на трупе првог (регрути и обвезници од 21 до 31 године), другог (од 31 до 37 године) и трећег позива (од 37 до 45 година). *Законом о устројству војске* из 1901. уведено је служење у Последњој одбрани (младићи од 17 до 20 година и грађани од 45 до 50 година). Ратни пукови попуњавани су обвезницима са територије на којој су се налазили. Када је почео Први светски рат, у новим дивизијским областима (Битољска, Брегалничка, Вардарска, Косовска, Ибарска), формираним 1913. године, регрути су још били на обуци. Пошто није било времена за реорганизацију, српска војска ушла је у рат са старом формацијом из октобра 1913, незнатно промењеном и допуњеном маја 1914. године. Ојачана Комбинованом дивизијом, која је уведена 1909, али у претходним ратовима није била формирана, српска војска имала је шест пешадијских дивизија првог позива, пет пешадијских дивизија другог позива и једну коњичку дивизију. Изузев мањих снага које су директно биле под Врховном командом, српска војска била је распоређена у три армије и Ужичку војску. Начелник штаба Врховне команде био је војвода Радомир Путник, командант Прве армије генерал Петар Бојовић, Друге армије генерал Степа Степановић, Треће армије генерал Павле Јуришић Штурм, Ужичке војске генерал Милош Божовић. Српска војска мобилисана је од 26. до 30. јула 1914. године.

На острву Крфу, које је било неприпремљено за смештај великог војника, владала је велика оскудица и борци су масовно умирали. Када је пресељена у новоизграђене логоре са пуковским и логорским пољским болницама и

складиштима хране, војска је почела брзо да се опоравља и умирања је било све мање. Због великих губитака српска Врховна команда, са генералом Петром Бојовићем на челу, морала је да реорганизује војску. У почетку, при изради формације и преформирању јединица, није се чак знало ни право бројно стање, што је разумљиво када се узме у обзир да су се јединице налазиле у покрету и преформирању. На основу доступних података о бројном стању српске војске, урађена је нова формација.

Ради прикупљања обвезника у одговарајуће јединице према старосној доби, српска Врховна команда наредила је 9. фебруара 1916. да се сви обвезници последње одбране старца упуте у по територији одговарајуће пукове трећег позива, односно да се сви обвезници последње одбране младића упуте као регрути у резервне трупе. Указом престолонаследника Александра Карађорђевића, од 11. фебруара 1916, за помоћника начелника штаба Врховне команде постављен је пуковник Петар Т. Пешић, за начелника Оперативног одељења Врховне команде пуковник Милан Ж. Милосављевић, за шефа Обавештајног одсека Оперативног одељења Врховне команде пуковник Данило Калафатовић, за шефа за израду наређења у Оперативном одељењу Врховне команде пуковник Љубомир Марић. Истим указом разрешени су пуковник Живко Павловић, од дужности помоћника начелника штаба Врховне команде, пуковник Драгомир Цветковић, од дужности шефа Обавештајног одсека, и стављени на располагање Врховној команди.

Начелник штаба српске Врховне команде упутио је 11. фебруара начелницима свих одељења Врховне команде и главном интенданту строго поверљиве основе за преуређење српске војске. Сваки начелник добио је задатак да их проучи и да изради пројекат за преуређење српске војске из делокруга рада свог одељења. Наређено је да за преуређење српске војске треба одмах формирати стручну комисију и да пројекте треба урадити што хитније, јер је реорганизацију војске требало спровести у најскорије време.

У предложеним решењима начелника штаба Врховне команде полази се од претпоставке да ће бројно стање српске војске износити 70.000 бораца, па је предложена нова формација. Пешадија је требало да има седам дивизија (Моравска, Дринска, Дунавска, Шумадијска, Тимочка, Брегалничка и Вардарска); свака дивизија по две бригаде од по два пука, три до четири батаљона, батаљон четири чете, а чета колико буде било војника (око 200). Први и други позив требало је спојити према територијалној подели, укинути све прекобројне и комбиноване формације и делове. Предвиђено је да и даље постоји Последња одбрана, с тим што је дотадашњем трећем позиву требало придодати способније старце из Последње одбране, старији младићи из Последње одбране требало је да буду уврштени у регруте, а остали да служе као допунске трупе. Формација Коњичке дивизије требало је да остане иста, с тим да пукови буду према могућностима од два до четири ескадрона, а ескадрони не мање јачине од 100 људи. Први и други позив

требало је спојити у један. С обзиром на то да у тренутку планирања тих основа за реорганизацију није било извесно колико ће коња бити спасено, предвиђена је могућност да се формира само једна коњичка бригада и да свака пешадијска дивизија има у свом саставу најмање један коњички ескадрон.

Артиљерија је требало да буде организована тако да свака дивизија има: пољски артиљеријски пук од два дивизиона, дивизион три батерије, батерија четири топа, укупно 24 брзометна топа; један брдски дивизион од три батерије, батерија четири топа, укупно 12 брзометних топова; једну брдску хаубичку батерију од четири брзометне хаубице; један дивизион пољских хаубица од три батерије, батерија од четири типа, укупно 12 брзометних хаубица. У свакој армији (било је предвиђено да постоје три армије) требало је да буде: по један дивизион тешке артиљерије од три батерије, батерија од четири хаубице; један дивизион брзометних хаубица од три батерије, батерија од четири хаубице; један дивизион дугачких топова од три батерије, батерија од четири топа, и једну брзометну батерију дугачких топова на пољском лафету. За случај да не би могао да се формира по један дивизион, требало је формирати по једну батерију. Коњичка дивизија требало је да има један дивизион брзометне пољске артиљерије од две батерије са по четири топа.

И код артиљерије први и други позив требало је да буду спојени у један. Инжињерија је требало да буде реорганизована тако да се споје први и други позив, да у свакој дивизији буде по један полубатаљон од три чете, а чета да има најмање 120 људи. Сваком пешадијском пуку требало је придодати најмање по један вод пионира. Уколико не би било могуће, предвиђено је да у сваком пуку буде по један пионирски официр да обучава пешадинце. Санитет је требало организовати тако да свака дивизија има по једну болничку чету. Формација административних одељења, затим делова ван армијског састава, као и формација установа у позадини, требало је да остане иста, односно, сразмерна броју људства и новонасталим потребама. Основама за нову формацију предвиђено је да у борци буду сви они који су раније у Србији из било ког разлога ослобођени војне дужности, осим неспособних. Све оне из коњице и артиљерије који су без коња, требало је да буду додељени пешадији за неборце. Из неборачких трупа требало је узети све способне обвезнике и уврстити их у борце, а на њихова места поставити оне који су у међувремену онеспособљени за борце. Предложено је да међу официрима треба ода-

Врховни командант регенџ Александар, Крф, 1916.

брати најбоље и најспособније и распоредити их по борачким јединицама, уколико је потребно чак и на ниже положаје, док је мање способне официре требало распоредити у неборачке јединице. Неспособне официре требало је пензионисати. Уколико би се догодило да неки од способних официра буду вишак приликом распореда, за њих је требало формирати депо, односно допуну која би била на располагању Врховној команди за попуну упражњених места. Велики број пристиглих добровољаца захтевао је да и они буду предвиђени у основама за нову формацију. Све добровољце (међу којима је тада било Црногораца, Херцеговаца, Босанаца и Далматинаца) требало је организовати у засебне целине и одредити им старешине. Свака армија требало је да добије своју ваздухопловну ескадрилу. Врховна команда је требало да има своју посебну ескадрилу. Све људство које не подноси ратне операције требало је удаљити из војске. Било је предвиђено формирање преких судова за официре. Истог дана, 11. фебруара, предлог српске Врховне команде о реорганизацији војске стигао је у француски Генералштаб. Након што је проучио предлоге, генерал Жофр тражио је од српске Врховне команде да прецизира састав коњице, инжињерије помоћних родова оружја и установа и комора реорганизованих српски дивизија. Ради брже реорганизације, тражио је да се прецизира колико је потребно коњског и колског прибора, број стоке и аутомобила.

Штаб Врховне команде обратио се 15. фебруара министру војном са молбом да на основу својих законских овлашћења (*Закон о устројству војске*, члан 6), министар објави указ којим би се Врховној команди дала пуна слобода да важећу *Уредбу о формацији војске* може да промени у складу са потребама.

Једно од првих наређења ради преуређења српске војске начелник штаба Врховне команде донео је 11. фебруара и њиме је расформиран Деповски пук, формиран 25. јануара 1916. године. Обвезници тог пука који су припадали категорији првог, другог и трећег позива упућени су у територијално одговарајуће команде или установе којима припадају; обвезници Последње одбране младића упућени су Инспектору резервних трупа; обвезници Последње одбране старца у по територији одговарајуће пешадијске пукове трећег позива; сви добровољци у добровољачки батаљон, а чиновници и грађанска лица команданту логора у Говину.

С циљем ангажовања свег способног људства, Врховна команда је 12. фебруара наредила да се сви обвезници

чиновничког реда распоређени по командама, јединицама и установама, као и сви чиновници разних струка и грађанска лица који су прикупљени по командама, јединицама и установама разврстају према способностима. Категорисање је требало да реализује по једна комисија за логоре у Горњем Ипсосу, у Доњем Ипсосу, Говину и на острву Видо, а обухватало је категорије „способан за борца“, „способан за неборачку службу“, „неспособан за војну службу“ и „прешао године војне обавезе“. Након прегледа, сва лица способна за борце и неборачку службу одмах су упућивана команданту по територији одговарајуће дивизије првог позива ради даљег распореда. Врховна команда наредила је 16. марта 1916. да се све резервне трупе које се налазе на Крфу транспортују у Бизерту. Транспорт је почео следећег дана у пристаништу Говино.

Реорганизовати војску у покрету био је посао који је захтевао велике напоре, а српска војска је то урадила уз помоћ француске Врховне команде, која је и израдила пројекат о преустројству. У штабу српске Врховне команде пројекат је проучен и прилагођен и на основу њега урађен је документ *Основи за уређење наше војске*. Након тога, тај документ послат је командантима армија и начелницима одељења Врховне команде како би га они проучили и дали своје предлоге. На основу тих предлога и реалне ситуације, урађене су припреме за извођење нове формације и почетком фебруара 1916. године спајан је сваки пук из дивизије првог позива с одговарајућим пуком из дивизије другог позива са исте територије. При том су четврти пукови из дивизија првог позива остали у неким дивизијама неспојени, јер нису имали одговарајући пук из дивизије другог позива, али су ради уједначавања допуњени из осталих пукова своје дивизије. Чете су имале јачину од 200 бораца, батаљони од четири чете, пукови од три батаљона. Сви кадровски пукови, пукови првог и другог позива, људ-

БРОЈНО СТАЊЕ

Бројно стање српске војске у августу 1914. године износило је по списку 319.979, на лицу 286.686 људи. На основу извештаја Ађутантског одељења, који је урађен крајем децембра 1915. године, српска војска имала је 142.164 бораца и небораца. Из француских докумената види се да је њена врховна команда рачунала на шест српских дивизија по 12 батаљона, укупно 42.000 пушача, приближно 140.000 људи, а у неким њиховим извештајима тај број био је и већи. На основу података које је Врховна команда 23. фебруара 1916. доставила министру војном, српска војска имала је 147.000 људи. Од тог броја, бораца је било 110.800, а небораца 36.200. Према сачуваним извештајима из априла 1916, на лицу места било је 113.814 бораца и небораца, док је месец дана касније бројно стање износило 116.954 људи. Према подацима српске Врховне команде, број припадника српске војске на дан 13. августа 1917. био је: на Солунском фронту 128.941, на Крфу 3.928, у Африци 8.536, француских и британских војника у српској војсци 1.970 – укупно 138.468 војника.

Обука војника 7. ђука за борбу „ђрса у ђрса“ са новђримљеним француским ђушкама, 1916.

ство граничне трупе, жандарми и све друге јединице ушли су у састав дивизија првог позива своје територије. Пешадијски пукови Комбиноване дивизије, 3. и 4. прекобројни пук ушли су у састав Вардарске дивизије. Од пукова трећег позива једне обласне дивизијске територије образован је један пешадијски пук и подређен команданту дивизије. Осим тога, *Уђуђом за извођење нове формације* предвиђено је да се од добровољаца из свих крајева формира Добровољачки одред који би Врховна команда придодала једној од дивизија. Формација је промењена у ходу, а не као што је било уобичајено: прво у теорији, затим у пракси. Због тога су се појавиле нејасноће и недостаци који су се могли сагледати само на лицу места. Врховна команда је закључила, и о томе обавестила министра, да с обзиром на околности у којима се војска налазила, било је извесно да ће њена формација подлегати честим променама у току реорганизације.

У *Уредбу о формацији војске* из 1913. унете су измене 27. фебруара 1916. године. Целокупна оперативна војска образована је у три армије, али слабије јачине него 1914, тако да су новоформиране српске армије по бројном стању и ватреној моћи одговарале француским корпусима. Планирано је да свака армија има у свом саставу две дивизије и артиљеријски пук. Од дотадашњих дивизија првог и другог позива, Комбиноване, Брегалничке и Вардарске дивизије и свих одреда формирано је шест дивизија. У састав

Прве армије ушле су Моравска и Вардарска дивизија, у састав Друге армије Шумадијска и Тимочка дивизија, у састав Треће армије Дринска и Дунавска дивизија. Формацијски састав штаба Врховне команде, армијског штаба и штаба дивизије остао је исти, само је код дивизијског штаба додата Команда артиљерије. За команданте армија постављени су пуковник Милош Васић (Прве), војвода Степан Степановић (Друге) и генерал Павле Јуришић Штурм (Треће). Међу командантима није било војводе Живојина Мишића, јер је још из Скадра упућен на лечење у Француску. За команданта Шумадијске дивизије постављен је пуковник Живко Павловић, Вардарском дивизијом командовао је пуковник Милан Туцаковић; Тимочком – пуковник Љубомир Милић; Моравском – пуков-

ник Стеван Миловановић, Дунавском – пуковник Миливоје Анђелковић; Дринском – пуковник Крста Смиљанић; Коњичком – пуковник Бранко Јовановић. Изван састава армија, непосредно потчињени Врховној команди била су Коњичка дивизија (два пука јачине три ескадрона, један пољски и један брдски дивизион), тешка артиљерија од 12 оруђа, Муницијска колона, Аеропланска ескадра (штаб и две ескадриле), Пиротехнички батаљон, телеграфско одељење, Управа војног телеграфа, Одељење бежичне телеграфије, Телеграфско-телефонска станица, Војножелезничка инспекција, Санитетски железнички вагони, Главна војна пошта, Резервна санитетска колона и други мањи делови. Уместо једне, формиране су две резервне болничарске чете. Како није било довољно српских авијатичара, а ни техничких могућности за формирање самосталних ескадрила, формирано је пет француско-српских ескадрила, две за потребе Врховне команде и по једна за сваку армију. Током извођења формације било је недоумица, тражена су објашњења, појашњења, издаване су допуне упута за извођење формације. С временом је формација уобличена у пешадију и коњици, а затим и у осталим деловима војске.

Један од већих проблема у току реорганизације био је набавка оружја и опреме. После напорног повлачења војске сачувана је незнатна количина артиљеријског наоружања с којим се кренуло у рат (у августу 1914. српска војска имала је 488 пољских топова, од којих 266 система

Дебанж, брдских топова 54 и градских 75). Да би српску војску оспособили за предстојећа борбена дејства на Солунском фронту, Французи су планирали да је опреме и наоружају митраљезима, хаубицама, пољским и брдским топовима, али не и тешком артиљеријом јер је одлучено да се ослања на савезничку. Добила је 100.000 брзометних пушака, 20.000 једнометних пушака за позадинске јединице, 9.000 карабина за коњицу, 228 митраљеза, 12 пољских брзометних дивизиона, шест брдских дивизиона, 12 хаубичких батерија и око 80 милиона метака. Део ратног материјала подељен је на Крфу, онолико колико је требало за формирање и обуку трупа, а већи део упућен је у Солун. Међутим, обећани материјал стизао је поступно и није био довољан, па је Врховна команда морала да објасни својим штабовима да савезничке државе нису могле испунити ни количине које су гарантовале српској војсци, јер су резервама попуњавале утрошак код својих армија. Нередовно и непотпуно снабдевање успорило је образовања артиљеријских јединица, јер је редослед формирања зависио од материјала и од времена које је српској војсци требало да буде стављено на располагање. Како је било неопходно да се што хитније оспособи артиљерија при армијама, наређено је да се формирају сви штабови команде дивизијске артиљерије, а дат је и састав појединих батерија. Хаубичка артиљерија је од дотадашњих дивизиона образовала четири дивизиона (за Моравску, Дринску, Дунавску и Шумадијску дивизију), док је Градска артиљерија формирала два дивизиона од по две батерије (за Тимочку и Вардарску дивизију). До почетка јуна 1916. стигло је тек пола предвиђене артиљерије (138 топова разног калибра), а већ је била наступила потреба за употребом српске војске.

Савезничком флотом на острво Крф евакуисани су и остаци српске ескадриле. Српска влада обратила се француској влади са предлогом да помогне у обнови српске авијације. Обнова ваздухопловства почела је у марту 1916. године под руководством француског капетана Витраа. На лицу места било је двадесет српских пилота и три механичара, који су 1915. послати на обуку у Француску, а почетком децембра интегрисани су у све француске ескадриле Источне армије и ангажовани у борбама као извиђачи уз француске пилоте. Формирањем пет ескадрила одвојених од Источне армије, 30. маја 1916, српска авијација је реорганизована и стављена под одговорност француског капетана Витраа. На тај начин формиране су француско-српске ескадриле, а свака јединица била је под командом француског официра чији је помоћник био српски официр. Ескадриле су имале значајну улогу у завршним офанзивама на Солунском фронту 1918, да би у децембру исте године званично биле расформиране.

ПРОБОЈ

Након реорганизације и двомесечне интензивне обуке, почетком августа 1916. године српска војска размештена је на фронту од реке Вардар до долине Пелагонија. Прва армија размештена је на десном крилу, Трећа је постављена на левом крилу, а Друга у средини. Тако је српска војска почела своје ангажовање на Солунском фронту, где је 17. августа почела бугарска офанзива. Прва на удару била је Трећа српска армија. Током савезничког контраудара, Дринска дивизија првог позива почела је 12. септембра напад на добро утврђени одсек од Старковог гроба до Флоке, који је бранила бугарска Трећа дивизија.

НАСТАВАК ОБУКЕ

Генерал де Мондезир предложио је 16. марта 1916. српској Врховној команди, с обзиром на то да реорганизација српске војске добро напредује, да се приступи активној обуци. Због могућности да се српска војска у скорије време нађе у ситуацији да води дефанзивну рововску борбу, он је предложио да српској Врховној команди стави на располагање инструкторе који би обучавали српске војнике у минирању, употреби бомби, грађењу и употреби ровова и рововских справа. Врховна команда је 17. марта 1916. предложила министру војном да се усагласе питања о размештају српске војске на Халкидикију, као и о њеној употреби у предстојећим операцијама. Такође, предложила је да се свим силама тежи очувању самосталности српске војске и да би због тога требало настојати да она добије посебан правац и одређен део фронта. Генерал де Мондезир најавио је српској Врховној команди 21. марта да ће први ешалон српских трупа ускоро бити транспортован у Солун.

Обука у гађању из француских брдских топова 65 милиметара

Солунски фронт формиран је у периоду од почетка октобра до средине новембра 1915. године, када је у Солуну са Дарданела искрцано око 65.000 француских и 85.000 британских војника. Српској војсци одговарало је да буде распоређена на Солунском фронту, одакле је најкраћим путем могла да се врати у Србију. Одговарало је и савезницима, који су настојали да реорганизованом српском војском што пре ојачају своје снаге. Зато су инсистирали да се српски пукови, па и батаљони, упућују у Солун појединачно, чим буду реорганизовани и како који буде спреман. Српска влада и Врховна команда успели су да војска сачува национални карактер и да код Солуна буде употребљена као целина, на посебном операцијском правцу Солун – Водена – Битољ – Скопље. Распоређена је дуж северне грчке границе, од Вардара, преко Кожуфа, Ветерника, Доброг Поља, Кајмакчалана до Пелагоније, на планинском земљишту од преко 2.000 метара надморске висине. На десном крилу била је Прва армија, Друга армија у центру, а Трећа на левом крилу. Јединице су допуњене опорављеним и исцељеним војницима и способним позадинцима, тако да је крајем јула укупно бројно стање реорганизоване војске било 112.847 људи на лицу места („на списку“ 129.912). Прва армија имала је 15.383, Друга армија 30.725 а Трећа

37.081 бораца. Преостало људство налазило се у јединицама које су самостално дејствовале, Врховној команди, коњици, артиљерији и другим деловима војске. Од 21. јуна до 5. августа на предвиђеном одсеку распоређено је 7.025 официра и 129.190 војника и подофицира, 25.457 коња и 9.387 мазги.

Генерал де Мондезир је актом од 26. фебруара обавестио српску Врховну команду да командант савезничке Источне војске генерал Сарај тражи да се ради попуњавања старешинског кадра јединица српске војске, које су у том тренутку већ биле организоване у Солуну, тражи да се пошаље један командант пука, један командант батаљона и осам командира чета. Истовремено, потпуковник Брусо, из штаба генерала Де Мондезира, који је послат на Халкидики ради извиђања, известио је да би било корисно да се у Солун пошаљу по један представник српске интендатуре и санитета који би у споразуму са савезничким официрима припремили долазак српске војске на Халкидики. Ради регулација веома важног питања снабдевања водом, потпуковник Брусо предложио је да српска војска упути на Халкидики неколико бунарџија за одржавање и копање бунара на територији коју би запосела српска војска. Генерал де Мондезир је 4. марта предложио српској Врховној команди

да би требало да се у Солун упуту одео и рубље потребно људству коњичке дивизије који ће из Валоне бити директно упућени у Солун. Сматрао је и да би од тог људства требало одузети пушке и послати их на Крф како би се поправиле у француским арсеналима. Врховна команда сутрадан је наредила да се образује комисија која би утврдила исправност пушака у Коњичкој дивизији.

Начелник штаба српске Врховне команде одредио је 27. фебруара чланове мисије чији је задатак био да на Халкидикију припреме логоре за смештај српске војске. На челу мисије био је артиљеријски пуковник Петар Тодоровић, његов заменик генералштабни пуковник Милош Јовановић, а у њеном саставу били су инжењеријски пуковник Радисав Зечевић, санитарски пуковник др Драгутин Петковић и виши интендант пуковник Станоје Ристић. Мисија је требало да делује као орган Врховне команде и министра војног. Наредбом од 4. марта начелник штаба Врховне команде ближе је одредио задатке и делокруг рада српске војне мисије на Халкидикију. Чланови мисије требало је да се у Солуну јаве пуковнику Љубомиру Лешјанину, делегату Врховне команде код савезничких снага, који ће их представити генералу Сарају, како би од њега добили сва потребна обавештења. Задатак мисије био је да просторију добијену за размештање српских трупа подели на простор за смештај три армије, ванармијских делова и Коњичку дивизију. Армијске просторије требало је поделити на делове за смештај дивизијских логора. У логорима је требало обезбедити воду и организовати све потребне радове на подизању барака и амбуланти, требало је испитати путе-

ве и организовати њихову евентуалну поправку. Мисија је требало да прикупи податке о приликама и условима за смештај српске војске, о храни и осталом материјалу који савезници стављају на коришћење и у том смислу да регулише однос српских интендантских органа према одговарајућим органима савезничке војске. Такође, требало је да одреди и најпогоднију зграду за смештај Врховне команде.

Предлог француског и британског амбасадора, од 5. априла 1916, о потреби пребацивања српске војске са Крфа у Солун, грчки премијер Стефанос Скулудис одбио је уз образложење да би реализација тог предлога пореметила социјални, економски и политички живот Грчке и угрозила њену неутралност. То одбијање погоршало је однос између владе у Атини и савезничких влада, али је пребацивање српске војске на Халкидики договорено и без проблема завршено 30. маја 1916. године. Грчка је ушла у рат 30. јуна 1917. и грчка војска била је део савезничких снага на Солунском фронту.

Након што је почело искрцавање колског материјала и коња на полуострво Халкидики, Врховна команда је 9. априла наредила транспорт одговарајућих јединица са Крфа на Халкидики. Најпре је из сваке дивизије требало транспортовати штаб профијантске колоне и по једно одељење дивизијске профијантске колоне. Транспорт првих јединица почео је 12. априла из пристаништа Говино, за јединице из састава Прве армије, односно, из пристаништа Мораитика, за јединице Друге и Треће армије. Те јединице имале су задатак да припреме логоре на Халкидикију и прихвате прве транспорте коња. Врховна команда је 13.

Српски војници раздрагано поздрављају Крфљане који их испраћају, мај 1916.

априла наредила да се отпочне са транспортом јединица из састава Прве армије. Команданту коњичке дивизије наређено је 15. априла да све здраве коње упути на пристаниште Крфа ради транспорта на Халкидики. Главни транспорт људства Прве армије почео је 18. априла, током наредног дана укрцан је транспорт Моравске дивизије. Штаб Врховне команде укрцан је 14. маја 1916. на брод „Ингома“ за Солун. Начелник штаба Врховне команде, помоћник начелника, начелник Оперативног одељења и шеф Обавештајног одсека кренули су за Солун сутрадан ујутру енглеским торпиљером. У Солун су стигли 16. маја у 14 часова. Штаб Друге армије стигао је у пристаниште Микра 15. маја и сместио се у логор Лутра. Команду над трупама које су остале на Крфу преузео је 13. маја министар војни.

Након реорганизације и двомесечне интензивне обуке, почетком августа 1916. године српска војска размештена је на фронту од реке Вардар до долине Пелагонија. Прва армија размештена је на десном крилу, Трећа на левом крилу, а Друга у средини. Тако је српска војска почела своје ангажовање на Солунском фронту, где је 17. августа почела бугарска офанзива. Прва на удару била је Трећа српска армија. Током савезничког контраудара, Дринска дивизија првог позива почела је 12. септембра напад на добро утврђени одсек од Старковог гроба до Флоке, који је бранила бугарска Трећа дивизија. Десна колона одбила је више бугарских противнапада и уз садејство леве колоне 18. септембра заузела Кајмакчалан. Бугари су 26. септембра, после више поновљених јуриша, повратили положаје на Кочобеју, а затим и Кајмакчалан. Због обостраних великих губитака наступило је затишје, након чега је Добровољачки одред мајора Војина Поповића 30. септембра освојио Кајмакчалан. Након бугарског повлачења, српска Прва армија и француске јединице освојиле су Битољ 19. октобра. На пролеће 1917. савезници су безуспешно покушали да изведу пробој противничког фронта. У тешким борбама за Облу Чуку, у луку Црне реке и на другим бојиштима, губици српске војске су до 31. јуна 1917. износили 30.529 људи, од тога 5.148 погинулих. Наступио је застој у операцијама који је трајао до августа 1917, када је уследио демонстративан напад српске војске. Након тога настављен је рововски рат, односно период обостране дефанзиве, који је трајао све до јесени 1918. године, када је почела велика Солунска офанзива.

РАД СРПСКЕ ВЛАДЕ И НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

Српска влада боравила је у Бриндиизију од 15. до 18. јануара, чекајући полазак брода за Крф. Након доласка на Крф, 18. јануара 1916, главни задатак српске владе и даље је био организовање евакуације српске војске са албанских обала. У вези са неутралношћу Грчке и противљењу њене

Седница српске Народне скупштинe и Владе, Крф, 25. фебруар 1917.

владе искрцавању српске војске, српска влада је грчкој влади дала појашњење да је на Крф дошла по савету савезника и да је Србија била принуђена да своју војску повуче у пријатељску балканску државу. У уверењу да грчка влада неће замерити што је српска влада дошла на једно њено острво, Пашић је изразио наду да ће се Срби ускоро вратити у своју земљу. Одговор грчке владе био је да српска влада увек може да рачуна на добар пријем код владе и становништва, али да своје захтеве треба да формулише директно њој. Никола Пашић је 21. фебруара 1916. писао савезничким владама и упозорио да је потребно разумети у каквом се стању налази српска војска. У оквиру свог опширног излагања, подсетио је на догађаје од Колубарске битке до доласка на Крф и навео да је српска војска која је недавно бројала скоро 300.000 бораца, након свих мука и недаћа сведена на 140.000 људи.

У периоду од 26. августа до 27. септембра 1916. српска влада је у пуном саставу радила на Крфу. Убрзо након што је српска војска пребачена на Солунски фронт, министар војни и министар унутрашњих дела били су у Солуну, а остали део владе остао је на Крфу. На позив српске владе, земљу је од 166 посланика напустило њих 123. Један део посланика избегао је у Грчку, а највећи број је преко Алба-

није и Црне Горе отишао у Рим. Одатле су најпре прешли у Ницу, где је 24. фебруара 1916. године 89 посланика разматрало оправданост сазивања Народне скупштине у емиграцији и одлучило да што пре наставе свој рад. Указом наследника престола Александра Карађорђевића од 29. јула 1916. сазвано је заседање Народне скупштине на Крфу за 10. септембар. Уз присутних 108 посланика Народна скупштина се тада састала и заседала до 22. октобра. На почетку заседања председник владе и министар иностраних послова Никола Пашић поднео је скупштини експозе о спољној политици Србије. Дебата о спољној политици вођена је на седам тајних скупштинских седница. Након што је већина посланика усвојила владин експозе о спољној политици, Народна скупштина расправљала је и донела законска акта о ванредном кредиту од 200 милиона динара, о изменама у *Закону о Народној банци*, о привременом попуњавању чиновничких места за време рата и о лицима која избегавају војну обавезу током рата. Никола Пашић је на крају првог скупштинског заседања обавестио регента Александра Карађорђевића да су поједини посланици разочарани радом Народне скупштине и да што пре желе да напусте Крф. Настављене су политичке борбе и међу посланицима су постојале иницијативе за смењивање владе

Николе Пашића. Нетрпељивост према председнику владе показивао је и регент Александар, али га није директно и отворено нападао. Тихи сукоб између Николе Пашића и регента продубљивао је својим деловањем и министар војни Божидар Терзић, чије је понашање према председнику владе и министрима било неколегијално. Након што министар Терзић месецима није долазио на седнице владе на Крфу, него је са регентом боравио у Солуну, Пашић му је 11. августа 1916. упутио лично и строго поверљиво писмо у коме је навео да је незгодно да министар војни не присуствује седницама владе. Тражио је од Терзића да му одговори када планира да дође на Крф. Министар војни је одговорио да је по регентовој жељи обављао службене послове у Солуну и упитао Пашића када он намерава да дође у Солун.

Крф је био средиште српске државе, где су доношене важне политичке одлуке, али где није било правог политичког живота. За разлику од великих европских центара, Париза и Женева, где су политичке борбе биле интензивне, српска влада је на Крфу била изолована од различитих утицаја.

Током 1917. године српска влада на Крфу суочила се са више крупних проблема. Међу најважнијим било је ојачање Солунског фронта, затим национално питање које је посебно било важно у контексту добровољачког питања и доношења Крфске декларације о јужнословенском уједињењу, проблем опозиције у војсци и њеног уклањања на Солунском процесу.

Након шест месеци паузе, 20. априла 1916, на Крфу су објављене *Српске новине*, службени лист Краљевине Србије. У наредном периоду излазиле су уторком, четвртком и суботом и штампане су у Државној штампарији Краљевине Србије. Средином априла 1916. године у граду Крфу почела је да ради Управа фондова, као одсек Министарства финансија. Примала је улоге за удовички фонд, исплаћивала удовичке пензије, регулисала нове пензије и примала у депозит без камате и интереса новац српских држављана. До 20. јуна завршене су припреме за отварање војне штампарије на Крфу и штампање *Службеног војног листа*.

Према одлуци министра финансија, од 11. маја 1916. године, 100 српских динара вредело је 72 драхме. У спора-

НЕКОЛЕГИЈАЛНОСТ МИНИСТРА ВОЈНОГ

Без сукоба у српској влади и међу посланицима није могло ни на Крфу. Нетрпељивост према председнику владе Николи Пашићу показивао је и регент Александар, али га није директно и отворено нападао. Тихи сукоб између Пашића и регента продубљивао је својим деловањем и министар војни Божидар Терзић, чије је понашање према председнику владе и министрима било неколегијално. Након што министар месецима није долазио на седнице владе, Пашић му је упутио лично и строго поверљиво писмо са захтевом да се појави на влади. Министар војни је одговорио да је по регентовој жељи обављао службене послове у Солуну и упитао Пашића када он намерава да дође у Солун.

зуму са министром финансија, „Атинска банка“ мењала је драхме за италијанске и француске банкноте, а, посебно за српске војнике, и за наполеоне. Један наполеон вредео је 21.40 драхми. Иста банка слала је новац са Крфа у иностранство, за Француску и њене колоније, за Италију, Швајцарску и све северне и неутралне земље. Такође, преко „Атинске банке“ било је могуће послати новац са Крфа у аустроугарску окупациону зону у Србији.

Од почетка маја 1916. Србима на Крфу био је на располагању обавештајни биро српског Црвеног крста, док је други биро отворен у Женеви. Ова два бироа прикупљала су све информације о особама које су живеле у окупираној Србији и о онима који су били у заробљеништву. Пошта је са Крфа ишла преко Швајцарске у делове Србије под аустроугарском окупацијом, док бугарске окупационе власти нису дозвољавале непосредну преписку. Преко бироа Црвеног крста на Крфу могле су да се шаљу и новчане поштиљке. Почетком јуна 1916. грчки Црвени крст послао је српском Црвеном крсту прилог од 5.000 драхми. Раније је Венизелос уплатио српском Црвеном крсту прилог од 10.000 драхми.

ГРОБЉА НА КРФУ

Убрзо након доласка на Крф, 21. фебруара 1916, начелник штаба Врховне команде генерал Петар Бојовић

наредио је да се за сахрањивање умрлих војника закупе потребни делови земљишта за гробља. Наредбом је одређено да се војници сахрањују по одређеном распореду, на источној страни острва северно од града Крфа (Друга армија у атару села Агиос Матијас, Ипсос или Пирге, Одбрана Београда и Тимочка војска у атару села Контокали или села Като Коракани, Трећа армија и трупе ван армијског састава у атару села Говино). Закуп земљишта требало је да изврше начелници санитарских одељења армијских штабова на основу добровољног пристанка власника имања. Трошкови закупа стављани су на рачун ратног кредита.

Гробље је у потпуности дело војника Дринске дивизије: споменик је израдио архитекта Јанко Шафарик, резервни капетан прве класе; уметничке израде у рељефу (бели орао и војник) дела су сликара Михаила Миловановића, обвезника Дринске дивизије; строфе уклесане у споменику написао је Владимир Станимировић, обвезник Дринске дивизије. Војници су израдили ограду, стубове и алеје за цвеће. Док је споменик грађен, иза њега су били засађени кипариси. Санитетски мајор Михаило Дуњић први је дошао на идеју да се формира овакво гробље, а командант дивизије, пуковник Крста Смиљанић, прихватио је ту идеју и помогао да се она реализује. Споменик на гробљу палим борцима Дринске дивизије откривен је 17. маја 1916. године. Откривању и свечаном присуствовали су престолонаследник Александар Карађорђевић, представници српске владе, виши официри, сви нижи официри, по један батаљон из сва-

Гробље у Агиос Матијасу

Пешидијски ђук „Гвоздени“ Моравске дивизије даје ђомен својим друговима ђошћољеним у „Плавој гробници“. Ијсос, 7. ајрил 1916.

ВОЈНИЧКО ГРОБЉЕ У АГИОС МАТИЈАСУ

Командант Дринске дивизије, пуковник Крста Смиљанић издао је 4. априла 1916. наредбу у којој предлаже да свако ко је у могућности приложи новац за изградњу гробља на Крфу. Објаснио је да српска војска на Крфу борави само привремено и да је потребно обележити гробове војника „који не дочекаше да виде обновљену и Велику Србију“. До тренутка писања наређења, официри и војници болничке чете прикупили су 500 драхми. За анализу борбеног морала и оптимизма пуковника Смиљанића карактеристична је реченица којом завршава своје наређење: „Да би се овај посао могао у потпуности свршити пре нашег одласка за Отаџбину, ваља похитати са прилозима.“

Гробље палим борцима Дринске дивизије формирано је на благој падини на пола пута између Брагањотике и Матијаса. Било ограђено је, са металном капијом на улазу и спомеником на крају пута који је водио кроз гробље. Споменик је направљен у облику зарубљене пирамиде коју

држе два груба чврста ступа. Осмишљен је тако да представља пространу вечну кућу у којој заједно почивају они који су заједно ратовали. Постављен је тако да стоји на висини, док су сви гробови у подножју. На предњем делу споменика утиснут је бели крст на коме је уписана година „1916“. Са леве и десне стране утиснуте су две велике беле правоугаоне камене плоче. На плочи са десне стране израђен је велики бели орао, а испод њега је крупним словима урезано „Дринци својим друговима из ратова са Аустро-Угарском, Немачком и Бугарском 1914 – 15 – 16“. Са леве стране у горњем делу плоче, у правилном осмоугаонику, налазио се рељеф којим је била приказана историја српских војника на Крфу: српски војник, у пуној ратној спреми, седи на једној стени замишљен, пред њим је море, а у даљини се види албанске планине. Испод рељефа исписани су стихови: „На хумкама, у туђини / Неће српско цвеће нићи. Поручите нашој деци: / Нећемо им никад стићи! Поздравите Отаџбину / Пољубите српску груду! Спомен борбе за слободу / Нека наше хумке буду.“

Задушнице ђалим рајницима ван оџаџбине. Околина Ниша 1918.

ког пука Дринске дивизије. Испред споменика стајали су свештеници, лево од њих хор богослова-болничара, а десно ученици основне школе из Агиос Матијаса. Били су присутни грчки општински чиновници, официри и војници. Свечани помен служио је војни прота у штабу Дринске дивизије Милутин Жујевић са девет пуковских војних свештеника и уз асистенцију четворице грчких свештеника. Након помена говорили су прота Жујевић и пуковник Смиљанић. Чланови енглеске мисије дали су новац да се венцима украси алеја и

сви гробови. Кључ од гвоздене капије гробља предат је на чување председнику општине Агиос Матијас.

Министар војни наредио је 7. марта 1917. формирање Комисије за уређење и улепшавање гробља српских војника на острву Крфу и Лазарету, као и формирање Комисије за откуп и закуп гробљанског земљишта на овим острвима. Истовремено, архимандрит Мирон добио је задатак да састави списак припадника српске војске сахрањених на острву Видо.

Војничко гробље у селу Еџискојијани, Крф, 1916.

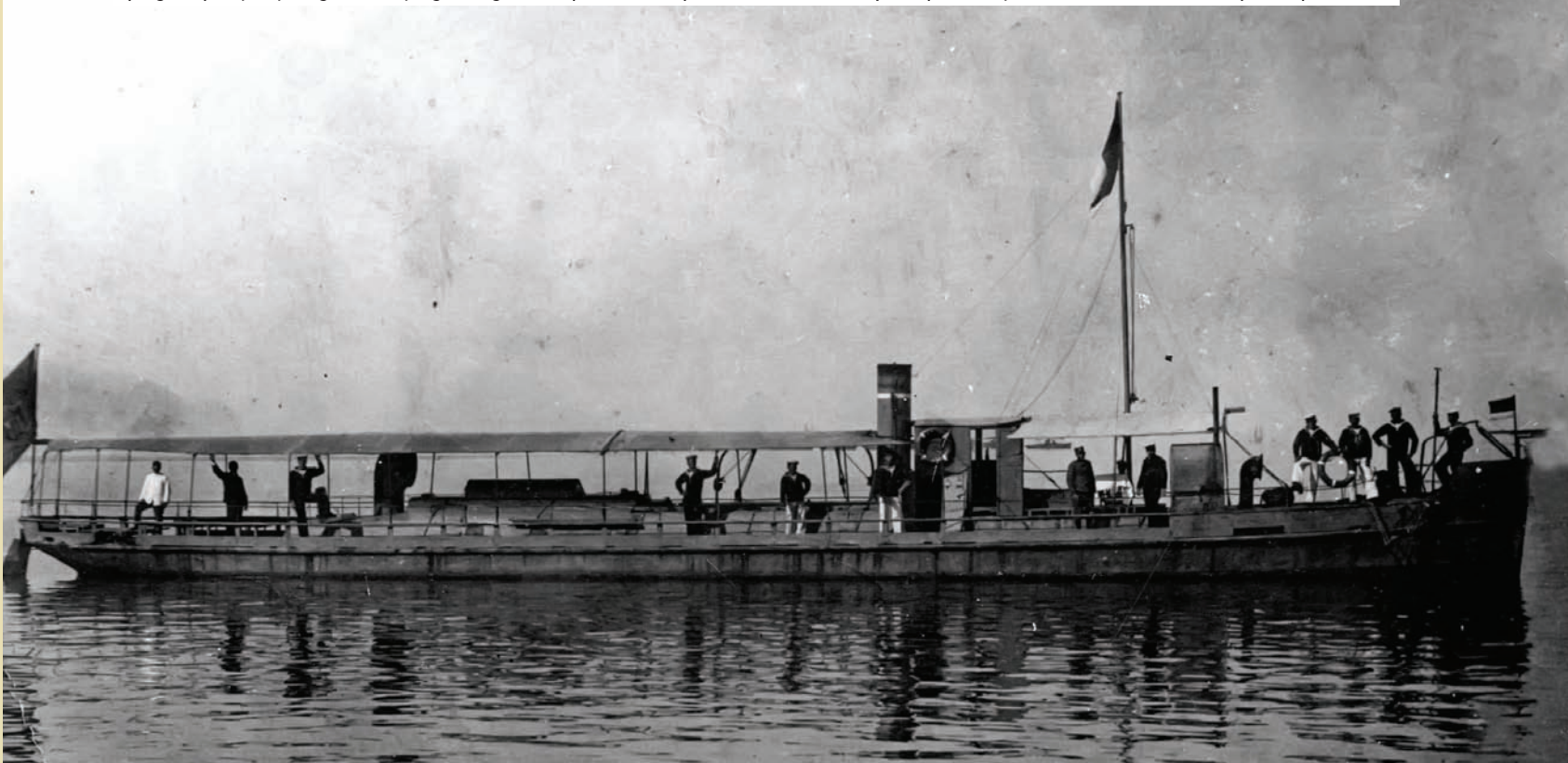

ДОБРОВОЉЦИ

Након одлуке да у Русији формира добровољачку војску, 11. фебруара 1916. године, српска влада одредила је официре за Прву српску добровољачку дивизију у Русији. Одређен је командант дивизије, његов помоћник, команданти бригада, команданти пукова и батаљона, командири чета, потребан број виших и нижих официра разних родова војске и струка и потребан број чиновника. За команданта Прве српске добровољачке дивизије постављен је пуковник Стефан Хаџић. Од Министарства војног добио је упутства за рад којим је дефинисан и даљи рад на добровољачком питању у Русији и њиме је одређен правац активности српских официра добровољачкој дивизији. На осно-

ву упутства министра војног за извршење путовања са Крфа до Одесе и за даљи рад, 3. марта почело је укрцавање 183 припадника Српске добровољачке дивизије у Русији, међу којима је био и војни свештеник Ђорђе Поповић. Командант дивизије пуковник Стеван Хаџић стигао је у Одесу 14. априла 1916. године. Сутрадан је послао извештај врховном команданту престолонаследнику Александру и навео да су у тренутку када је он писао извештај била формирана два пешадијска пука. Последња група официра стигла је 26. маја 1916. са Крфа. Са групом од 36 официра и војника који су ишли са Крфа у Одесу, из Ливерпула у Архангелск допутовало је 76 чланова Болнице шкотских жена др Елси Инглис.

Брод „Србија“ је од 31. маја до 3. децембра 1916. превезао 33.062 официра и војника и 759.965 килограма робе

КРФСКА ДЕКЛАРАЦИЈА

Српска влада на Крфу дискутовала је о питању уједињења и стварања заједничке јужнословенске државе на својим седницама 17. и 28. маја 1917, док је на седници од 23. маја влада утврдила своје ставове у вези са уједињењем Србије са Јужним Словенима из Аустроугарске и у вези са уједињењем Србије и Црне Горе. Након што су чланови Југословенског одбора већ стигли на Крф, председник владе Никола Пашић је о томе 14. јуна 1917. обавестио чланове владе и објаснио шта треба да буде циљ састанка са члановима Одбора. Пашић је сматрао да се на конференцији не могу донети решења о будућем уређењу заједничке државе и да о томе морају да одлучују краљ и Народна скупштина. На конференцији је требало да влада само дискутује са члановима Одбора и да са њима усагласи ставове који не би били обавезујући. Као три најважнија политичка програма српске владе, Пашић је истакао: *да се сачува Србија, да се сачувају све српске земље и да се сачувају све југословенске земље*. Конференција српске владе са члановима Југословенског одбора почела је на Крфу 12. јуна и трајала је до 20. јула 1917. године. Са српске стране учествовали су председник Народне скупштине Андра Николић, председник владе Пашић са члановима владе. Делегацију Југословенског одбора предводио је Анте Трумбић, председник Одбора. На конференцији се дискутовало о називу будуће државе, о облику њеног уређења, о верским питањима, али је договорено да у закључцима буду наведена само она питања о којима је постигнута сагласност. Крфска декларација потписана је 20. јула 1917, али су и Пашић и Трумбић били незадовољни већином њених

компромисних решења. Иако донета као први заједнички акт којим се уједињење јужнословенских народа поставља као циљ рата, Крфска декларација није наишла на одобравање ни српских научника. Тако је члан Југословенског одбора Павле Поповић, професор Београдског универзитета, задржао право да може посебно да изрази своје мишљење. Касније је изразио своје неслагање због губљења традиционалног имена српске државе. Чињеница је да ниједан српски научник није оспорио важност Крфске декларације, иако је било дискусије око решења наведених у појединим члановима. Неслагања је посебно било око облика будуће државе. Републикански настројени интелектуалци (Коста Кумануди, Јован Жујовић) инсистирали су на томе да то питање није решено и да о њему треба да расправља уставотворна скупштина. Изразити бранилац монархије био је професор Лазар Марковић. У пролеће 1917. донета је одлука о сазивању конференције српске владе и Југословенског одбора на Крфу. У време састанка на Крфу једини изразитији српски интелектуалац који је тамо боравио био је Слободан Јовановић. Он се неколико пута састао са Богумилом Вошњаком, чланом Југословенског одбора, са којим је разговарао о устројству заједничке државе. Током разговора било је и слагања и размимоилажења. Сагласили су се да не би било добро да се српски устав примени у другим јужнословенским покрајинама. Јовановић је најпре био против федерализације државе, али је убрзо прихватио облик федерализма који би контролисао владар. ■

(Фотографије из књиге „Срби на Крфу 1916–1918.“
М. ПРЕЛЕВИЋА, 1998. године)